

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.

КАРАЗІНА

Економічний факультет

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА НА ТЕМУ:
«ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У
ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД»

Галузь знань: 07 «Управління та адміністрування»

Спеціальність: 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Рівень вищої освіти: другий (магістерський) рівень

Освітня програма: Фінанси, банківська справа та страхування

Виконавець:

студент 2 курсу

групи ЕФ-21

Єгор ШЕВЧЕНКО

Науковий керівник:

Мар'яна ШВАЙКО,

кандидат економічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота магістра допущена до захисту рішенням кафедри фінансів, банківської справи та страхування

Протокол № _____ від «__» _____ 2024 р.

Зав. кафедри _____ проф. Ольга ГЛУЩЕНКО

Харків 2024

АНОТАЦІЯ

Шевченко Є.С. Особливості фінансів місцевого самоврядування у воєнний та повоєнний період - Рукопис.

Кваліфікаційна робота магістра.

Спеціальність 072 « Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Освітня програма «Фінанси, банківська справа та страхування» Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. - Харків, 2024.

Роботу присвячено дослідженню теоретичних засад та практичного функціонування фінансів місцевого самоврядування України. В роботі поставлена мета розробки пропозицій щодо покращення фінансів місцевого самоврядування у воєнний та повоєнний період.

В роботі досліджується сутність, особливості та еволюція фінансів місцевого самоврядування України.

Був проведений аналіз зарубіжного досвіду фінансів місцевого самоврядування та визначено можливості його використання в Україні з метою покращення їх функціонування та посилення позитивного впливу на фінансову систему в цілому.

В роботі проведено дослідження стану фінансів місцевого самоврядування України та сформульовано їх основні сучасні тенденції. Досліджено зв'язок між показниками виконання бюджету різними типами територіальних громад Харківської області (міської, селищної та сільської), а саме загальними доходами та податковими надходженнями. Проведено кореляційний аналіз для системи показників дохідної частини бюджетів територіальних громад Харківської області, де для більшості виявлено прямий тісний лінійний зв'язок

Сформульовано основні проблеми фінансів місцевого самоврядування України та запропоновано шляхи їх вирішення з врахуванням сучасних трендів розвитку. Визначено можливі сценарії розвитку фінансів місцевого самоврядування у повоєнний період з обґрунтуванням шляхів реалізації оптимістичного чи хоча б базового сценарію, які слугуватимуть соціально – економічному розвитку нашої держави.

Ключові слова: бюджетний дефіцит, видатки бюджету, громади, децентралізація, доходи бюджету, фінанси місцевого самоврядування.

ABSTRACT

Shevchenko, E.S. Features of Local Government Finance During Wartime and Post-War Period – Manuscript. Master's Qualification Thesis.

Specialty 072 "Finance, Banking, Insurance and Stock Market"

Educational Program "Finance, Banking and Insurance"

V.N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2024.

The thesis is devoted to studying the theoretical foundations and practical functioning of local government finance in Ukraine. The work aims to develop proposals for improving local government finance during the wartime and post-war period.

The research examines the essence, distinctive features, and evolution of local government finance in Ukraine.

The study analyzes international experience in local government finance and identifies opportunities for its implementation in Ukraine to enhance their functioning and strengthen the positive impact on the financial system as a whole.

The thesis investigates the current state of local government finance in Ukraine and formulates their main contemporary trends. The research examines the relationship between budget performance indicators across different types of territorial communities in the Kharkiv region (urban, settlement, and rural), specifically focusing on total revenues and tax receipts. A correlation analysis was conducted for the revenue indicators system of territorial communities' budgets in the Kharkiv region, revealing a strong direct linear relationship for the majority of indicators.

The study identifies key challenges in Ukraine's local government finance and proposes solutions considering modern development trends. The research outlines possible scenarios for the development of local government finance in the post-war period, providing justification for implementing either an optimistic or at least a baseline scenario, which will contribute to the socio-economic development of our state.

Keywords: budget deficit, budget expenditures, communities, decentralization, budget revenues, local government finance.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	8
1.1. Науково-теоретичні аспекти і сутність фінансів місцевого самоврядування	8
1.2. Еволюція становлення фінансів місцевого самоврядування в Україні.....	15
1.3. Зарубіжний досвід фінансів місцевого самоврядування та можливості його використання в Україні.....	21
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ФІНАНСІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	31
2.1. Механізм функціонування та аналіз сучасних тенденцій у галузі фінансів місцевого самоврядування.....	31
2.2. Аналіз та моделювання динаміки доходів місцевих бюджетів в Україні.....	37
2.3. Місцеві бюджети під час війни: пріоритети фінансування, виклики та ризики	43
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ФІНАНСІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	52
3.1 Моделювання доходів бюджету Харківської області.....	52
3.2. Проблеми фінансів місцевого самоврядування у воєнний період та шляхи їх вирішення.....	66
3.3. Напрямки та можливі сценарії розвитку фінансів місцевого самоврядування у повоєнний період в сучасній Україні.....	82
ВИСНОВОК.....	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95

ВСТУП

Актуальність теми. Фінанси місцевого самоврядування відіграють ключову роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій та добробуту громадян. В умовах війни та повоєнної відбудови України дана тема набуває особливої актуальності, адже ефективна організація фінансів на місцевому рівні є запорукою успішного подолання наслідків війни, відновлення економіки та інфраструктури, підтримки вразливих верств населення. Водночас, воєнні дії та їх руйнівний вплив на фінансово-економічну систему країни створюють безпрецедентні виклики для місцевого самоврядування, які потребують ґрунтовного наукового осмислення та пошуку шляхів вирішення.

Актуальність дослідження полягає у необхідності розробки теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо трансформації фінансів місцевого самоврядування відповідно до нових реалій функціонування в умовах війни та повоєнного відновлення. Це передбачає переосмислення традиційних підходів до формування доходів місцевих бюджетів, визначення пріоритетів у фінансуванні видатків, пошук альтернативних джерел наповнення бюджету та інструментів підвищення фінансової спроможності територіальних громад. Особливої уваги потребують питання бюджетної децентралізації, зміцнення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування, удосконалення механізмів міжбюджетного регулювання та фінансового вирівнювання.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика фінансів місцевого самоврядування в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема воєнного та повоєнного періоду, привертає дедалі більшу увагу науковців. В останні роки сформувалось кілька підходів до дослідження цього питання.

Перший підхід, представлений працями таких вчених як О. Кириленко [30, 63], О. Дроздовська, В. Письменний [38], акцентує увагу на

необхідності зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування шляхом розширення власних доходів місцевих бюджетів, удосконалення податкового законодавства та міжбюджетних відносин. Натомість, М. Гапонюк, І. Дунаєв наголошують на пріоритетності оптимізації видатків місцевих бюджетів у відповідь на виклики воєнного часу, перегляді структури витрат на користь фінансування заходів територіальної оборони, цивільного захисту, підтримки внутрішньо переміщених осіб тощо.

Низка дослідників, серед яких Н. Бак, І. Чугунов [54], О. Глущенко, М.Швайко [77] розглядають питання фінансів місцевого самоврядування крізь призму бюджетної децентралізації та забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад в екстремальних умовах. Важливим напрямом досліджень також є вивчення зарубіжного досвіду організації місцевих фінансів у воєнний та повоєнний період, про що йдеться у працях В. Кравченка, І. Луніної, Д. Серебрянської [25].

Водночас, попри значні напрацювання, недостатньо дослідженими залишаються питання комплексної трансформації фінансів місцевого самоврядування з урахуванням викликів війни, забезпечення їх адаптивності та стійкості в умовах невизначеності, розробки дієвих механізмів фінансового забезпечення повоєнного відновлення на місцевому рівні.

Мета роботи – розробити пропозиції щодо оптимізації фінансів місцевого самоврядування у воєнний та повоєнний період. Поставлена мета зумовила виконання низки *задач*:

- уточнити науково-теоретичні аспекти і сутність фінансів місцевого самоврядування;
- узагальнити сучасні тенденції у галузі фінансів місцевого самоврядування;
- узагальнити доречний зарубіжний досвід фінансів місцевого самоврядування та можливості його використання в Україні;

- провести аналіз динаміки загального обсягу доходів бюджету Харківської області (2018-2023 рр.);

- проаналізувати динаміку доходів місцевих бюджетів в Україні за допомогою ковзного середнього (з різними інтервалами) та оцінити відхилення модельних від фактичних даних та розраховано прогнозні значення

- дослідити доходи бюджетів територіальних громад у Харківській області та провести кореляційний аналіз;

- визначити головні проблеми фінансів місцевого самоврядування у воєнний період та шляхи їх вирішення;

- розробити реалістичні сценарії розвитку фінансів місцевого самоврядування у повоєнний період в сучасній Україні;

Об’єкт дослідження – сукупність економічних відносин, що пов’язані з формуванням, перерозподілом та використанням фінансових ресурсів місцевого самоврядування в Україні.

Предмет дослідження – процес удосконалення існуючої системи фінансів місцевого самоврядування у воєнний та повоєнний період.

Методологічна база дослідження. Для досягнення мети та виконання завдань дослідження використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. Методологія дослідження поєднує традиційні академічні підходи та сучасні аналітичні інструменти, як то.

- *табличний метод* для представлення статистичних даних та результатів розрахунку показників;

- *графічний метод* для візуалізації обраних показників (графіки з маркерами), гістограми, точкові діаграми;

- *економіко-математичні методи*: моделі регресії (лінійні та нелінійні), метод ковзного середнього, кореляційний аналіз.

Інформаційну базу дослідження склали: законодавчі та нормативно-правові акти України у сфері місцевого самоврядування, бюджетної

політики, статистичні дані Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної служби статистики щодо виконання місцевих бюджетів; аналітичні матеріали асоціацій органів місцевого самоврядування (Асоціації міст України тощо); монографії, наукові статті, матеріали конференцій вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблем місцевих фінансів; аналітичні звіти та огляди міжнародних організацій (Світового банку, МВФ та ін.) щодо впливу війни на місцеві фінанси; інтернет-ресурси органів місцевого самоврядування України та інших країн.

В результаті проведеного дослідження були отримані наступні наукові результати, що мають **наукову новизну**:

- досліджено динаміку доходів місцевих бюджетів України за воєнний період за допомогою підбору лінії тренду та визначено, що найкраще описує фактичні значення показника саме нелінійна модель (поліном, 4-го степеню). Прогноз, отриманий за основі цієї моделі, дає оптимістичну оцінку обсягу доходів місцевих бюджетів в Україні на наступні місяці.
- досліджено доходи бюджетів територіальних громад у Харківській області, зокрема, динаміка загального обсягу доходів за 2018-2023 роки та розраховано прогноз на 2024 рік на основі експоненціальної моделі, яка найкраще описує фактичні значення показника;
- проведено кореляційний аналіз для системи показників дохідної частини бюджетів територіальних громад Харківської області, де для більшості виявлено прямий тісний лінійний зв'язок;
- сформульовано проблеми фінансів місцевого самоврядування у воєнний період та запропоновано шляхи їх вирішення;
- запропоновані сценарії розвитку фінансів місцевого самоврядування у повоєнний період, які покращать стан фінансової системи;

- запропоновано шляхи підвищення фінансової спроможності територіальних громад через адаптацію успішного зарубіжного досвіду.

Теоретична цінність дослідження полягає у розвитку та поглибленні наукових уявлень про функціонування фінансів місцевого самоврядування в екстремальних умовах воєнного часу. Зокрема, автором розроблено теоретичне обґрунтування механізмів адаптації фінансової системи місцевого самоврядування до воєнних викликів.

Практична значимість роботи визначається можливістю використання її результатів органами місцевого самоврядування для вдосконалення управління фінансовими ресурсами в умовах воєнного та повоєнного періоду. Зокрема, практичну цінність мають: 1) запропоновані реалістичні сценарії розвитку місцевих фінансів у повоєнний період; 2) рекомендації щодо оптимізації видаткової частини місцевих бюджетів з урахуванням воєнних викликів; 3) механізми підвищення фінансової спроможності територіальних громад через адаптацію успішного зарубіжного досвіду.

Результати дослідження можуть бути використані при розробці стратегій відновлення та розвитку територіальних громад, вдосконаленні нормативно-правової бази місцевого самоврядування, формуванні програм підвищення кваліфікації працівників органів місцевого самоврядування у сфері управління фінансами в кризових умовах.

Апробація результатів дослідження. Було прийнято участь та опубліковано тези на міжнародній науково-практичній конференції “Економіка, фінанси, облік та управління: нові виклики та стратегії розвитку” у листопаді 2024 року [79].

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновку, переліку використаних джерел. Загальний обсяг роботи –104 сторінки. Основний зміст роботи викладено на 95 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

1.1. Науково-теоретичні аспекти і сутність фінансів місцевого самоврядування

В сучасних воєнних умовах, коли фактично відбувається становлення громадянського суспільства місцеве самоврядування відіграє дедалі вагомішу роль. Воно є не лише однією з фундаментальних засад демократичного устрою, але й ключовим елементом фінансової системи країни, адже саме на місцевому рівні зосереджена лєвова частка суспільних благ і послуг, які споживають громадяни.

Відповідно до статті 140 Конституції України, місцеве самоврядування визначається як право територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах норм діючого законодавства [1]. По суті, це форма публічної влади, яка реалізується територіальними колективами безпосередньо або через сформовані ними представницькі органи з метою самостійного й під власну відповідальність вирішення питань місцевого значення [4, с. 9]. Очевидною перевагою органів місцевого самоврядування є їх максимальна наближеність до потреб конкретної громади, що дозволяє оперативніше і точніше реагувати на місцеві проблеми та виклики. Це цілком відповідає принципу субсидіарності та курсу на децентралізацію влади, який успішно втілюється в життя протягом останніх років і вже приносить відчутні результати, які особливо проявилися у період війни.

Водночас ефективність функціонування інституту місцевого самоврядування критично залежить від наявності міцної та диверсифікованої фінансової основи. Тож для цілей нашого дослідження

насамперед слід визначитись із категоріальним апаратом та окреслити сутнісні характеристики досліджуваного феномену.

Отже, фінанси місцевого самоврядування можна інтерпретувати як сукупність певних економічних відносин, що безпосередньо пов'язані з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них завдань і функцій [18, с. 221]. Вони слугують економічним базисом для забезпечення життєздатності територіальних громад й впливають на траєкторію їх соціально-економічного розвитку.

Матеріальним втіленням фінансів місцевого самоврядування є місцеві бюджети, які являють собою фонди фінансових ресурсів, що формуються, розподіляються й використовуються органами місцевого самоврядування для реалізації дорученої їм компетенції [6]. Саме в місцевих бюджетах акумулюється переважна частина коштів, що знаходяться в розпорядженні муніципальної влади і спрямовуються на вирішення питань місцевого значення відповідно до затверджених програм і пріоритетів.

Визначившись із сутністю базових понять, перейдемо до аналізу специфічних особливостей фінансів місцевого самоврядування, які вирізняють їх з-поміж інших сегментів фінансової системи.

По-перше, це локальний характер фінансових відносин. На відміну від загальнодержавних фінансів, фінанси місцевого самоврядування "прив'язані" до конкретної адміністративно-територіальної одиниці (регіону, району, територіальної громади) і мають своїм призначенням задоволення колективних потреб жителів саме цієї території [48, с. 33]. Відтак, рух фінансових потоків і прийняття управлінських рішень щодо їх використання відбувається в межах юрисдикції відповідної територіальної громади, яка через механізми представницької демократії здійснює контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування.

По-друге, фінансам місцевого самоврядування притаманна виразна публічність. Це означає, що фінансові ресурси громад мають суспільне походження, адже формуються здебільшого за рахунок податків та інших обов'язкових платежів, які сплачуються членами територіальної громади [1, с. 59]. Відповідно, органи місцевого самоврядування мають не лише право, але й обов'язок забезпечувати належний рівень прозорості бюджетного процесу та підзвітності щодо напрямків і результатів використання фінансових ресурсів, а також інформувати громадськість про стан місцевих фінансів через оприлюднення бюджетів та звітів про їх виконання.

По-третє, фінанси місцевого самоврядування органічно поєднані з комунальною формою власності. Адже значна частина неподаткових надходжень місцевих бюджетів генерується завдяки господарській діяльності комунальних підприємств та установ, використанню муніципальних земель і нерухомості, що перебувають у власності територіальних громад [9, с. 86]. Тож ефективне управління цими активами має розглядатися не лише як джерело наповнення місцевої скарбниці, а й важливий фактор сталого розвитку громад у довгостроковій перспективі.

По-четверте, фінанси місцевого самоврядування традиційно обтяжені проблемою дефіциту фінансових ресурсів. Місцева влада хронічно відчуває брак коштів для повноцінного виконання своїх повноважень, адже власних доходів місцевих бюджетів зазвичай недостатньо для покриття усього спектру видатків [32, с. 122]. Особливо гострою ця проблема є для невеликих територіальних громад з низьким рівнем економічного розвитку та податкоспроможності. Як наслідок - залежність від державної підтримки у вигляді трансфертів з держбюджету та потреба у вирівнюванні фіскальних дисбалансів.

Ще однією особливістю фінансів місцевого самоврядування є виразна диференціація фінансової спроможності різних громад. Адже кожна територія має унікальні передумови для економічного зростання, які

визначаються наявністю природних ресурсів, географічним положенням, демографічними трендами, інвестиційною привабливістю тощо [49, с. 48]. Відповідно, одні громади мають потужну податкову базу і значний фіскальний потенціал, тоді як інші змушені функціонувати в режимі жорсткої економії та шукати додаткові джерела наповнення бюджету. Така ситуація об'єктивно породжує ризики поглиблення регіональних диспропорцій і актуалізує завдання вирівнювання фінансової забезпеченості громад.

Варто також відзначити соціальну спрямованість фінансів місцевого самоврядування. Так, близько 80% видатків місцевих бюджетів припадає на фінансування закладів освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та соціального захисту населення [2, с. 215]. Це цілком закономірно, адже саме на місцевий рівень покладено левову частку відповідальності за якість і доступність базових суспільних послуг, які в сукупності формують життєвий простір громадян і визначають рівень їх добробуту.

У той же час, важливим пріоритетом місцевих фінансів є інфраструктурний розвиток територій. Адже капітальні інвестиції в транспортне сполучення, житлово-комунальне господарство, енергоефективні технології закладають підвалини для довгострокового економічного зростання і опосередковано впливають на рівень та якість життя громадян [2, с. 140]. На жаль, в умовах обмеженості бюджетних ресурсів та конкуренції з іншими видатками цей напрям часто фінансується за залишковим принципом.

Не можна оминати увагою і залежність фінансів місцевого самоврядування від загальнодержавної політики. Адже саме на центральному рівні приймаються ключові рішення щодо механізмів розподілу податкових надходжень між ланками бюджетної системи, визначення обсягів і порядку надання міжбюджетних трансфертів, встановлення рамок видаткових повноважень громад тощо [38, с. 92]. Тож

будь-які новації в бюджетно-податковому законодавстві мають безпосередній вплив на фінансовий стан місцевого самоврядування, як позитивний, так і негативний.

Доволі специфічними рисами фінансів місцевого самоврядування є циклічність і сезонність надходжень. Фіскальний потенціал громад значною мірою залежить від специфіки їх економічного профілю та коливань ділової активності протягом року [34, с. 180]. Скажімо, громади з розвиненою туристичною галуззю отримують піковий приплив доходів саме в літні місяці, натомість взимку їх надходження істотно падають. Подібні тенденції характерні і для аграрних територій з яскраво вираженою сезонністю виробництва. Натомість промислові та урбанізовані громади мають стабільніше податкове підґрунтя й меншу амплітуду коливань.

В умовах децентралізації фінанси місцевого самоврядування отримують додаткові стимули для розвитку. Адже передача на місця нових повноважень і фіскальних інструментів відкриває перспективи для нарощування власного фінансового потенціалу громад, активізації економічної діяльності та залучення інвестицій [7, с. 265]. Водночас це накладає на органи місцевого самоврядування додаткову відповідальність за ефективність використання фінансових ресурсів й вимагає застосування інноваційних підходів до бюджетного менеджменту.

Разом з тим, нинішній етап функціонування місцевих фінансів відбувається в кризових умовах, які значною мірою детерміновані зовнішньою військовою агресією. Це супроводжується цілою низкою викликів: масштабними руйнуваннями інфраструктури, скороченням економічної активності та податкових надходжень, зростанням бюджетних видатків на оборону й підтримку внутрішньо переміщених осіб, посиленням фіскальної централізації тощо [47, с. 12]. Відтак багато громад змушені функціонувати в авральному режимі "виживання", згортаючи інвестиційні проекти та програми розвитку.

У кризовий період зростає роль зовнішніх стейкхолдерів, які мають безпосередній вплив на фінанси місцевого самоврядування. Перш за все, це центральні органи державної влади, які визначають "правила гри" в бюджетно-податковій сфері та приймають волонтаристські рішення щодо вилучення частини місцевих доходів для потреб оборони [42]. Також в окремих регіонах функції органів місцевого самоврядування виконують військово-цивільні адміністрації з досить широким колом повноважень, у т.ч. фінансових.

Водночас зростає значення підтримки з боку міжнародних інституцій та донорів, які надають цільову допомогу для ліквідації наслідків бойових дій, соціальної підтримки громадян, відбудови зруйнованих об'єктів інфраструктури [25, с. 145]. Фактично ці кошти стають важливою альтернативою "випадаючим" доходам місцевих бюджетів й дозволяють певною мірою компенсувати дефіцит ресурсів для фінансування невідкладних потреб.

Очевидно, що війна значно погіршила фінансове становище місцевого бізнесу і домогосподарств. В умовах падіння доходів та зайнятості, багато підприємців і громадян змушені суттєво скорочувати свої видатки, що негативно позначається на обсягах споживання й податкових надходженнях до бюджетів місцевого самоврядування [46, с. 81]. Водночас слід відзначити зростання волонтерської активності й посилення горизонтальних зв'язків між громадами, які проявляються в наданні гуманітарної допомоги, наданні притулку біженцям, реалізації спільних благодійних ініціатив тощо.

Узагальнюючи вищесказане, представимо головні характеристики фінансів місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану у вигляді таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Головні характеристики фінансів місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану

Характеристика	Зміст	Наслідки
1) Скорочення доходів	Зменшення надходжень від місцевих податків і зборів, доходів від комунальної власності через економічний спад і руйнування інфраструктури	Згорання місцевих програм розвитку, скорочення фінансування незахищених статей видатків
2) Зростання видатків	Збільшення витрат на оборону, територіальну оборону, підтримку внутрішньо переміщених осіб, відновлення пошкодженої інфраструктури	Дефіцит місцевих бюджетів, потреба в додатковій фінансовій підтримці з боку держави і донорів
3) Централізація управління	Перерозподіл фінансових ресурсів і повноважень на користь державного бюджету і військово-цивільних адміністрацій	Обмеження фінансової автономії місцевого самоврядування, ускладнення реалізації принципу субсидіарності
4) Волатильність і непередбачуваність	Швидка зміна безпекової та економічної ситуації, непрогнозованість надходжень і видатків через активні бойові дії	Необхідність оперативного реагування і перегляду місцевих бюджетів, ускладнення середньострокового бюджетного планування
5) Пріоритезація поточних потреб	Спрямування більшості фінансових ресурсів на вирішення нагальних проблем – забезпечення життєдіяльності громад, допомога постраждалим, підтримка критичної інфраструктури	Відтермінування реалізації проєктів розвитку і капітальних інвестицій
6) Залежність від міжнародної допомоги	Зростання ролі міжнародних донорів і гуманітарних організацій у фінансуванні потреб громад в умовах обмеженості внутрішніх ресурсів	Потреба в ефективних механізмах координації допомоги та її спрямування на пріоритетні напрями
7) Посилення соціальної функції	Концентрація фінансових ресурсів на підтримці вразливих верств населення, забезпеченні соціальної стабільності в громадах	Додаткове навантаження на місцеві бюджети, потреба в розширенні джерел фінансування соціальних видатків
8) Обмеження інвестиційної активності	Згорання інвестиційних проєктів через високі ризики, вплив капіталу, руйнування виробничих потужностей і інфраструктури	Гальмування економічного розвитку громад, ускладнення відновлення і модернізації місцевої економіки
9) Адаптивність і гнучкість	Необхідність швидкого реагування на зміну ситуації, перерозподілу фінансових ресурсів, пошуку нових джерел доходів і оптимізації видатків	Зростання ефективності використання обмежених фінансових ресурсів, стимулювання інноваційних підходів в управлінні місцевими фінансами

*Джерело: розробка автора.

Підсумовуючи, слід зазначити, що фінанси місцевого самоврядування відіграють ключову роль у забезпеченні життєдіяльності та розвитку територіальних громад. В умовах воєнного стану в Україні вони зазнають істотних виклики і ризиків, що вимагає від органів місцевого самоврядування адаптивності, гнучкості та ефективності в управлінні фінансовими ресурсами. Водночас, навіть в умовах війни фінанси місцевого самоврядування зберігають свою сутність і призначення – забезпечення добробуту територіальних громад і створення умов для їх сталого розвитку в майбутньому.

1.2. Еволюція становлення фінансів місцевого самоврядування в Україні

Фінанси місцевого самоврядування в Україні пройшли складний і суперечливий шлях розвитку, що відображає загальні тенденції трансформації економічної та політичної системи держави. За останні 40 років вони зазнали кардинальних змін, зумовлених переходом від планової до ринкової економіки, демократизацією суспільного життя, процесами децентралізації та євроінтеграції. Водночас, становлення дієздатного та фінансово спроможного місцевого самоврядування в Україні стикалося з низкою перешкод та викликів, пов'язаних з нестабільністю економічного розвитку, недосконалістю законодавства, дефіцитом фінансових ресурсів, надмірною централізацією управління тощо.

Відправною точкою розвитку сучасної системи місцевого самоврядування в Україні можна вважати ухвалення у 1990 році Закону УРСР «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування» [48], який вперше закріпив принципи організаційної та матеріально-фінансової самостійності місцевих рад, їх право формувати власні бюджети та розпоряджатися комунальною власністю. Проте в

умовах глибокої економічної кризи, гіперінфляції та розпаду СРСР реальні можливості для реалізації цих принципів були вкрай обмеженими. Місцеві бюджети формувались за залишковим принципом, переважно за рахунок трансфертів з державного бюджету, а власні доходи становили лише близько 10% їх загального обсягу [18, с. 48]. Видатки місцевих бюджетів спрямовувались переважно на фінансування соціальної сфери (освіти, охорони здоров'я, культури), тоді як на розвиток місцевої інфраструктури та економіки коштів катастрофічно не вистачало.

Ситуація дещо покращилась з ухваленням у 1997 році Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [40], який закріпив основні засади організації та діяльності органів місцевого самоврядування, визначив їх повноваження у бюджетній та фінансовій сферах. Зокрема, цей закон дав місцевим радам право самостійно розробляти, затверджувати та виконувати місцеві бюджети, встановлювати місцеві податки і збори, здійснювати місцеві запозичення тощо. Водночас, реальні фінансові можливості органів місцевого самоврядування залишались досить обмеженими через низький рівень власних доходів, вузький перелік місцевих податків і зборів, брак кваліфікованих кадрів та належного матеріально-технічного забезпечення.

Важливим кроком у зміцненні фінансових основ місцевого самоврядування стало ухвалення у 2001 році Бюджетного кодексу України [5], який запровадив нову модель міжбюджетних відносин та розмежування доходів і видатків між рівнями бюджетної системи. Кодекс закріпив за місцевими бюджетами такі важливі джерела доходів, як частину податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), плату за землю, єдиний податок тощо. Крім того, було запроваджено формульний підхід до розрахунку міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та субвенцій), що дозволило підвищити прозорість та об'єктивність їх розподілу [31, с. 125]. Як наслідок, частка власних доходів у структурі доходів місцевих бюджетів зросла з 32,1% у 2002 році до 42,7% у 2008 році, а обсяг міжбюджетних трансфертів

збільшився з 12,8 млрд грн до 63,6 млрд грн відповідно.

Проте вже у 2009-2010 роках позитивна динаміка зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування була перервана внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи та відновлення централізаторських тенденцій в управлінні публічними фінансами. Зокрема, було скасовано низку місцевих податків і зборів (ринковий збір, комунальний податок), звужено податкову базу місцевих бюджетів (через надання податкових пільг та зменшення нормативів зарахування ПДФО), посилено регулюючу роль міжбюджетних трансфертів (через запровадження додаткових субвенцій та дотацій) [24, с. 221]. Як наслідок, попри номінальне зростання доходів місцевих бюджетів, їх частка у зведеному бюджеті України скоротилася з 52,0% у 2007 році до 42,5% у 2010 році [8]. Органи місцевого самоврядування фактично перетворилися на «касірів» з обслуговування поточних соціальних видатків, тоді як можливості для фінансування розвитку територій були вкрай обмеженими.

Новий етап розвитку фінансів місцевого самоврядування в Україні розпочався з ухваленням у 2014 році Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [9] та пакету законів щодо фінансової децентралізації. Ключовими новаціями реформи стали:

- добровільне об'єднання територіальних громад у спроможні громади з розширеними повноваженнями та фінансовими ресурсами;
- закріплення за місцевими бюджетами додаткових джерел доходів (певної частки ПДФО, акцизного податку тощо);
- запровадження нових місцевих податків і зборів (податку на майно, туристичного збору, збору за місця для паркування) та розширення прав органів місцевого самоврядування щодо їх встановлення;
- перехід від системи балансування доходів і витрат місцевих бюджетів до горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій з використанням базової та реверсної дотацій;

– надання права органам місцевого самоврядування здійснювати зовнішні запозичення та самостійно обирати установи з обслуговування коштів місцевих бюджетів [41, с. 34].

Внаслідок реформи фінансова спроможність місцевого самоврядування в Україні суттєво зросла. Якщо у 2014 році власні доходи місцевих бюджетів становили лише 68,6 млрд грн, або 5,1% ВВП, то у 2021 році вони досягли 352,0 млрд грн, або 7,3% ВВП [11]. При цьому суттєво змінилася структура доходів місцевих бюджетів - якщо до реформи близько 60% їх обсягу формувалося за рахунок міжбюджетних трансфертів, то зараз їх частка скоротилася до 40%, причому велику роль у наповненні доходної частини продовжує грати ПДФО [43]. Розширення фінансової автономії дозволило органам місцевого самоврядування активніше впроваджувати проекти розвитку територій, модернізації інфраструктури, поліпшення якості публічних послуг.

Втім, попри загалом позитивні результати децентралізації, фінанси місцевого самоврядування в Україні продовжують стикатися з низкою викликів та проблем, серед яких:

– недостатність власних доходів для фінансування повноважень органів місцевого самоврядування, особливо у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту;

– нерівномірність фінансової спроможності та податкового потенціалу територій, значні диспропорції у розвитку міських та сільських громад;

– недосконалість системи міжбюджетних трансфертів, зокрема неврахування у формулі вирівнювання реальних потреб громад у фінансуванні делегованих повноважень;

– низька ефективність місцевих податків і зборів через вузьку базу оподаткування, заниження ставок, високий рівень тіньової економіки;

– брак кваліфікованих кадрів та інституційної спроможності органів

місцевого самоврядування в умовах стрімкого розширення повноважень та ресурсів;

– недостатня прозорість та підзвітність у використанні бюджетних коштів, слабкість механізмів громадського контролю та участі [50; 28; 16].

Особливо гостро ці проблеми проявилися в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 році та запровадження воєнного стану. Бойові дії та окупація частини територій призвели до масштабних руйнувань житла, інфраструктури та економіки багатьох громад, вимушеного переміщення мільйонів людей, різкого скорочення податкових надходжень місцевих бюджетів.

Для часткового покриття цього розриву уряд запровадив низку заходів фінансової підтримки місцевого самоврядування, зокрема:

– надання додаткових трансфертів з державного бюджету на покриття розривів між доходами та видатками місцевих бюджетів (93,7 млрд грн), реалізацію інфраструктурних проектів (31,0 млрд грн), забезпечення тимчасового проживання ВПО (11,5 млрд грн) тощо;

– перерозподіл окремих джерел доходів (13,44% акцизного податку з пального);

– відтермінування погашення місцевого боргу та сплати відсотків за ним;

– спрощення процедур здійснення видатків місцевих бюджетів та закупівель в умовах воєнного стану;

– тимчасове призупинення окремих норм Бюджетного кодексу щодо формування загального та спеціального фондів місцевих бюджетів, резервного фонду тощо [27].

Водночас, обсяги та механізми державної підтримки місцевого самоврядування в умовах війни мали низку недоліків та обмежень, серед яких:

– недостатність коштів для покриття реальних потреб громад у

фінансуванні невідкладних видатків та відновлення інфраструктури;

- нерівномірність розподілу трансфертів між регіонами та громадами, що постраждали від бойових дій, недосконалість формули їх розрахунку;

- забюрократизованість та затримки у перерахуванні трансфертів, неможливість їх використання на найбільш критичні потреби громад;

- звуження фінансової автономії органів місцевого самоврядування через посилення регулюючої ролі трансфертів та зменшення частки власних доходів;

- слабка узгодженість заходів фінансової підтримки з іншими інструментами відновлення та розвитку територій (планами відбудови, інвестиційними проектами тощо).

Таким чином, вимушений перехід до функціонування фінансів місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану супроводжувався низкою серйозних викликів та загроз, пов'язаних із:

- руйнуванням економіки та інфраструктури громад внаслідок бойових дій, окупації частини територій;

- скороченням власних доходів місцевих бюджетів через згорання ділової активності, надання податкових пільг, зменшення платоспроможності населення;

- зростанням видатків місцевих бюджетів на невідкладні потреби (підтримку ВПО, ліквідацію наслідків воєнних дій, відновлення життєзабезпечення громад);

- недостатністю та нерівномірністю державної фінансової підтримки місцевого самоврядування, недосконалістю формату міжбюджетних відносин;

- посиленням фінансової залежності органів місцевого самоврядування від центральної влади та звуженням їх автономії у бюджетному процесі;

– ускладненням середньострокового бюджетного планування та реалізації проектів розвитку територій через невизначеність безпекової та економічної ситуації [26].

Подолання цих викликів потребує комплексного підходу до трансформації фінансів місцевого самоврядування, спрямованого на:

– розширення власної дохідної бази місцевих бюджетів шляхом перегляду місцевих податків і зборів, збільшення нормативів зарахування загальнодержавних податків;

– оптимізацію видаткових повноважень органів місцевого самоврядування з урахуванням їх фінансової спроможності, передачу фінансування низки делегованих повноважень на державний рівень;

– удосконалення системи міжбюджетних трансфертів у напрямі посилення їх стимулюючої та вирівнюючої функцій, забезпечення стабільності та прогнозованості дохідної частини місцевих бюджетів;

– запровадження нових інструментів підтримки соціально-економічного розвитку громад (муніципальних облігацій, інфраструктурних субвенцій, фондів регіонального розвитку тощо);

– активізацію горизонтального співробітництва територіальних громад у сфері надання публічних послуг, реалізації спільних інвестиційних проектів, обміну кращими практиками місцевого розвитку;

– посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування.

1.3.Зарубіжний досвід фінансів місцевого самоврядування та можливості його використання в Україні

Реформування системи місцевого самоврядування та міжбюджетних відносин в Україні актуалізує вивчення та запозичення кращих зарубіжних практик у цій сфері. Адже ефективне функціонування місцевих фінансів є запорукою сталого розвитку територій, підвищення якості публічних

послуг та зростання добробуту громадян. Водночас, сліпе копіювання іноземного досвіду без урахування специфіки вітчизняних реалій може призвести до негативних наслідків. Тому важливо не лише аналізувати успішні приклади організації місцевих фінансів за кордоном, але й критично оцінювати можливості та ризики їх імплементації в українському контексті.

Передусім, варто зазначити, що в більшості розвинених країн світу місцеве самоврядування має давні традиції та відіграє значну роль у суспільно-політичному житті. Згідно з даними ОЕСР, частка місцевих бюджетів у загальних публічних видатках становить в середньому 40%, а в доходах – 31% [58, с. 12]. При цьому в різних країнах моделі організації місцевого самоврядування та міжбюджетних відносин суттєво відрізняються залежно від форми державного устрою, рівня економічного розвитку, політичних та культурних особливостей.

Так, у федеративних державах, таких як США, Канада, Німеччина, Швейцарія, місцеве самоврядування має конституційно закріплені повноваження та власні джерела доходів. Муніципалітети формують свої бюджети переважно за рахунок місцевих податків (на нерухомість, з продажів, на доходи громадян та бізнесу), а також міжбюджетних трансфертів з бюджетів вищого рівня [51, с. 145]. Видатки місцевих бюджетів спрямовуються на фінансування шкільної освіти, місцевої інфраструктури, громадської безпеки, соціальних програм тощо. Органи місцевого самоврядування мають значну автономію у визначенні податкових ставок, надання податкових пільг, здійснення місцевих запозичень [38, с. 37]. Водночас, федеральний уряд здійснює вирівнювання фіскальних дисбалансів через надання цільових трансфертів та встановлення загальних стандартів надання публічних послуг.

В унітарних країнах, таких як Франція, Італія, Швеція, Польща, роль місцевого самоврядування дещо менша, але також досить вагома.

Муніципалітети мають власні повноваження, закріплені в законах про місцеве самоврядування, та формують свої бюджети за рахунок як власних доходів (місцевих податків і зборів, доходів від комунальної власності), так і міжбюджетних трансфертів з центрального бюджету [65, с. 192]. Ключовими сферами відповідальності місцевої влади є дошкільна та середня освіта, соціальний захист, благоустрій територій, місцевий економічний розвиток. Фінансове вирівнювання здійснюється шляхом надання дотацій і субвенцій місцевим бюджетам на основі формульного підходу, який враховує податковий потенціал та витратні потреби територій [15].

Особливий інтерес становить досвід країн Північної Європи (Данії, Швеції, Норвегії, Фінляндії), які є світовими лідерами за рівнем фінансової децентралізації та автономії місцевого самоврядування. Зокрема, частка місцевих бюджетів у ВВП цих країн перевищує 15%, а у загальних публічних видатках – 60%. Основу доходів муніципалітетів становить місцевий податок на доходи громадян, ставку якого органи місцевого самоврядування встановлюють самостійно [67, с. 125]. Крім того, вагому частку становлять надходження від податку на нерухомість, екологічних та ресурсних платежів, доходів від муніципальних підприємств. Фінансування делегованих державою повноважень (освіти, охорони здоров'я, соціального захисту) забезпечується через систему цільових субвенцій, розмір яких визначається за встановленими нормативами [9, с. 72]. Міжмуніципальне співробітництво та об'єднання громад з метою оптимізації надання публічних послуг заохочується через надання додаткових трансфертів з державного бюджету.

Цікавими для України є практики центральноєвропейських країн, які пройшли трансформацію від планової до ринкової економіки та здійснили реформування місцевого самоврядування. Зокрема, у Польщі ключовим елементом децентралізації стало створення гмін – базового рівня місцевого

самоврядування, наділеного широкими повноваженнями та фіскальною автономією [64, с. 180]. Власні доходи гмін формуються за рахунок місцевих податків (від нерухомості, сільськогосподарський, лісовий, транспортний), частки загальнодержавних податків (на доходи фізичних осіб і прибуток підприємств), доходів від комунального майна та послуг [64, с. 271]. Фінансове вирівнювання забезпечується через надання загальної субвенції з державного бюджету, розмір якої визначається за формулою на основі податкового потенціалу та видатних потреб гмін. Разом з тим, практикується надання цільових субвенцій на виконання делегованих повноважень (освіта, соціальний захист), а також реалізацію інфраструктурних проектів за принципом співфінансування [35, с. 155].

В Естонії реформа децентралізації супроводжувалася масштабним об'єднанням дрібних муніципалітетів у життєздатні волості з метою підвищення їх фінансової спроможності та оптимізації мережі надання публічних послуг [66, с. 92]. Основними джерелами доходів волостей є загальнодержавні податки (на доходи фізичних осіб, землю, природні ресурси), розщеплені між державним та місцевими бюджетами, а також трансферти з державного бюджету на фінансове вирівнювання. При цьому органи місцевого самоврядування мають право встановлювати власні місцеві податки та збори, але на практиці роблять це рідко через високий рівень податкового навантаження в країні. Розподіл видаткових повноважень між рівнями влади базується на принципах субсидіарності та ефективності, при цьому найбільшу частку видатків місцевих бюджетів становить фінансування освіти (близько 40%).

У Чехії ключовим етапом децентралізації було скасування регіонального рівня управління та передача більшості повноважень і фінансових ресурсів на базовий рівень – обці [61, с. 115]. Обці отримали право встановлювати ставки місцевих податків у визначених державою межах (зокрема, податку на нерухомість), а також запроваджувати власні

місцеві збори [62, с. 142]. Основними джерелами доходів місцевих бюджетів є загальнодержавні податки (ПДВ, на доходи фізичних осіб, на прибуток підприємств), розмір відрахувань від яких визначається за встановленими нормативами, а також цільові трансферти з державного бюджету на виконання делегованих повноважень (освіта, соціальний захист, охорона здоров'я). Крім того, обці активно залучають кошти з європейських структурних фондів для реалізації проектів регіонального розвитку на умовах співфінансування.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виокремити деякі спільні риси та тенденції у розвитку фінансів місцевого самоврядування, які можуть бути корисними для України:

1) Розширення фіскальних повноважень та автономії місцевого самоврядування. У більшості розвинених країн органи місцевого самоврядування мають право встановлювати ставки місцевих податків і зборів, запроваджувати податкові пільги та стимули, здійснювати місцеві запозичення тощо. Це дозволяє краще враховувати специфіку та потреби територій, підвищувати відповідальність місцевої влади перед громадянами, стимулювати економічну активність та залучення інвестицій.

2) Забезпечення достатньої та стабільної дохідної бази місцевого самоврядування. Ключовими джерелами власних доходів місцевих бюджетів у більшості країн є місцеві податки на нерухомість, землю, доходи громадян та бізнесу, транспорт, а також неподаткові надходження від використання комунального майна та надання публічних послуг. При цьому держава гарантує органам місцевого самоврядування частку загальнодержавних податків (ПДВ, податку на доходи фізичних осіб, акцизного податку) відповідно до чітких і стабільних нормативів.

3) Оптимізація міжбюджетних трансфертів та фінансове вирівнювання. Для забезпечення рівного доступу громадян до публічних послуг та подолання фіскальних дисбалансів між територіями

застосовуються механізми горизонтального та вертикального фінансового вирівнювання. Найпоширенішими інструментами є формульні трансферти з державного бюджету (дотації вирівнювання, субвенції), які розраховуються на основі податкоспроможності та видаткових потреб місцевих бюджетів. При цьому більшість трансфертів мають цільовий характер і спрямовуються на виконання делегованих державою повноважень або реалізацію пріоритетних проектів розвитку.

4) Стимулювання міжмуніципального співробітництва та добровільного об'єднання громад. З метою підвищення ефективності та якості надання публічних послуг, оптимізації управлінських витрат та реалізації спільних проектів розвитку багато країн заохочують співробітництво між органами місцевого самоврядування. Крім того, поширеною є практика добровільного об'єднання (амальгамації) дрібних муніципалітетів у крупніші та фінансово спроможні громади. Держава стимулює ці процеси через надання додаткових трансфертів, консультативної та методичної допомоги [45, с. 325].

5) Підвищення прозорості та підзвітності місцевих фінансів, залучення громадян. Запорукою ефективного управління місцевими фінансами є забезпечення відкритого доступу до інформації про формування та використання бюджетних коштів, процедур громадського моніторингу та контролю, систем оцінювання якості публічних послуг. Поширеними практиками є функціонування порталів відкритих бюджетних даних, проведення громадських слухань та консультацій, запровадження громадських бюджетів (бюджетів участі), публікація звітів про виконання бюджетних програм тощо [44, с. 215].

Крім того, аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виявити деякі загальні закономірності та тенденції розвитку фіскальної децентралізації в країнах ЄС:

1) Неоднорідність моделей та асиметричність процесів

децентралізації. Попри спільні риси та орієнтири реформ, моделі фіскальної децентралізації в європейських країнах суттєво різняться за ступенем автономії місцевого самоврядування, розподілом видаткових та дохідних повноважень, механізмами фінансового вирівнювання. При цьому процеси децентралізації відбуваються асиметрично, з різною швидкістю та глибиною перетворень у різних країнах. На це впливають особливості державного устрою, історичні традиції, рівень економічного розвитку, політична воля національних урядів [22, с. 374].

2) Пошук оптимального співвідношення між ефективністю та рівністю у наданні суспільних благ. Фіскальна децентралізація має на меті підвищення ефективності публічного сектора шляхом наближення процесу прийняття рішень до потреб та уподобань місцевих громад. Водночас, вона може посилювати нерівність у доступі до суспільних благ через відмінності у фіскальній спроможності територій. Тому більшість країн ЄС намагаються знайти баланс між децентралізацією та вирівнюванням шляхом надання вирівнюючих трансфертів, встановлення мінімальних стандартів надання публічних послуг, здійснення цільових інвестицій у відсталі регіони [55, с. 42].

3) Зв'язок між децентралізацією та економічним зростанням. Емпіричні дослідження не дають однозначної відповіді на питання про вплив фіскальної децентралізації на динаміку економічного розвитку. З одного боку, децентралізація може стимулювати підприємницьку активність, інвестиції та інновації на місцевому рівні за рахунок кращого врахування локальних потреб та порівняльних переваг. З іншого боку, надмірна децентралізація може призводити до неефективної податкової конкуренції між територіями, зниження якості публічних послуг, макроекономічної нестабільності.

4) Комплементарність децентралізації та євроінтеграційних процесів. Процеси фіскальної децентралізації в країнах ЄС відбуваються у

тісному взаємозв'язку з поглибленням європейської інтеграції, формуванням спільних політик та інституцій.

З одного боку, принципи субсидіарності та пропорційності, закладені в установчих договорах ЄС, стимулюють країни-члени до розширення повноважень місцевого самоврядування.

З іншого боку, уніфікація податкового законодавства, правил надання державної допомоги, вимог до бюджетної дисципліни обмежують фіскальну автономію національних та субнаціональних урядів.

Водночас, доступ до структурних та інвестиційних фондів ЄС надає додаткові можливості для зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування та реалізації проектів регіонального розвитку [60, с. 1282] (таблиця 3.1.).

Отже, досвід європейських країн демонструє потенційні переваги фіскальної децентралізації для підвищення ефективності, прозорості та відповідальності публічного сектору, стимулювання місцевого розвитку та залучення громадян до управління публічними фінансами.

Україна має використовувати цей досвід для вдосконалення законодавства, оптимізації розподілу повноважень та ресурсів між рівнями влади, запровадження кращих практик бюджетного менеджменту на місцевому рівні.

Таблиця 1.1.

Узагальнений огляд ключових напрямів впровадження зарубіжного досвіду для вдосконалення системи місцевих фінансів в Україні

Напрямок	Зміст	Очікувані результати	Висновки для сучасної повоєнної України
Поширення фіскальної автономії	Надання органам місцевого самоврядування права встановлювати ставки місцевих податків і зборів у визначених межах, запровадження нових податкових стимулів та місцевих запозичень	Збільшення дохідної бази місцевих бюджетів, стимулювання інвестицій та економічного розвитку, підвищення відповідальності місцевої влади	Запровадження податкових стимулів та часткової автономії у встановленні ставок місцевих податків сприятиме зміцненню фінансової бази громад та відновленню економіки регіонів після війни
Оптимізація міжбюджетних трансфертів	Впровадження формульного підходу до розрахунку базової та реверсної дотацій, перехід від переважно поточних до інвестиційних субвенцій, горизонтальне вирівнювання за доходами між громадами	Стабільність бюджетних надходжень, зниження фіскальних дисбалансів між громадами, покращення рівномірного доступу до публічних послуг	Важливо адаптувати формули трансфертів з урахуванням специфічних потреб постраждалих регіонів та спрямувати кошти на інвестиційні проекти відновлення та розвитку
Стимулювання міжмуніципального співробітництва	Розвиток законодавства про співробітництво громад, створення спільних підприємств та договорів про співпрацю для оптимізації послуг	Підвищення ефективності надання публічних послуг, економія ресурсів, реалізація великих інфраструктурних проектів	Співробітництво між громадами сприятиме об'єднанню ресурсів для відновлення інфраструктури та підвищення ефективності управління
Використання сучасних інформаційних технологій	Впровадження електронних систем управління бюджетом, порталів відкритих даних, автоматизація процесів управління	Підвищення прозорості та підзвітності, спрощення процедур моніторингу та контролю, мінімізація корупційних ризиків	Використання ІТ-рішень у бюджетному процесі сприятиме оперативному моніторингу відновлювальних процесів та забезпечить відкритість для громадян
Залучення громадян до бюджетного процесу	Проведення громадських слухань, консультацій, запровадження громадських бюджетів (бюджетів участі), публікація звітів	Підвищення довіри до органів місцевої влади, врахування потреб громади, покращення якості публічних послуг	Залучення громадян допоможе визначити пріоритети відновлення та розвитку, зміцнюючи соціальний капітал та підзвітність влади

Напрямок	Зміст	Очікувані результати	Висновки для сучасної повоєнної України
Розширення фінансової бази через нові джерела доходів	Введення нових місцевих зборів, екологічних та ресурсних платежів, доходів від комунальних підприємств	Зміцнення фінансової стабільності місцевих бюджетів, забезпечення додаткових коштів для реалізації проєктів	Використання екологічних зборів може фінансувати відновлення та охорону довкілля на постраждалих територіях
Підвищення професійної спроможності місцевих органів	Проведення навчання для посадовців, впровадження систем сертифікації, підвищення кваліфікації кадрів	Професійний розвиток кадрів, підвищення якості управління фінансами, зменшення помилок у плануванні та виконанні бюджету	Інвестиції в освіту та навчання місцевих посадовців сприятимуть ефективному управлінню відновлювальними процесами
Стимулювання приватно-публічного партнерства	Створення умов для реалізації спільних проєктів із залученням бізнесу, інвесторів	Залучення додаткових інвестицій, створення робочих місць, підвищення якості послуг	Підтримка ППП дозволить фінансувати відновлення ключових інфраструктурних об'єктів та залучати бізнес до місцевого розвитку
Використання європейських структурних фондів	Залучення грантів та інвестицій з міжнародних фондів для підтримки регіонального розвитку	Фінансова підтримка, зміцнення інфраструктури, розвиток локальної економіки	Співпраця з ЄС сприятиме залученню коштів для відбудови та економічного зростання у рамках інтеграції до європейських стандартів
Підтримка фінансової стабільності через вирівнювання	Застосування механізмів горизонтального вирівнювання між громадами з різними рівнями доходів	Зниження дисбалансів між громадами, забезпечення рівного доступу до ресурсів та послуг	Важливо запровадити механізми вирівнювання для підтримки громад, що найбільше постраждали під час війни, забезпечуючи соціальну справедливість

* Джерело: розробка автора.

Водночас, імплементація зарубіжного досвіду потребує врахування інституційних, економічних та соціокультурних особливостей України. Це передбачає поступовість реформ, збалансування процесів централізації та децентралізації, зміцнення спроможності органів місцевого самоврядування, забезпечення транспарентності їх діяльності та підзвітності перед громадянами.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ФІНАНСІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

2.1 Механізм функціонування та аналіз сучасних тенденцій у галузі фінансів місцевого самоврядування

Механізм функціонування фінансів місцевого самоврядування дещо змінився з початком повномасштабного вторгнення, але загальні принципи залишилися.

В останні роки фінанси місцевого самоврядування в Україні та світі зазнають суттєвих трансформацій під впливом цілої низки тенденцій, зумовлених як загальними закономірностями суспільного розвитку, так і специфікою реформ у сфері децентралізації та міжбюджетних відносин. Спробуємо виокремити та проаналізувати найбільш знакові з цих трендів.

Насамперед, варто відзначити стійкий курс на децентралізацію фінансових ресурсів і повноважень, який став визначальним вектором реформування системи публічних фінансів у багатьох країнах. Його квінтесенцією є поступове делегування значної частини бюджетних надходжень та видаткових зобов'язань від центрального уряду на рівень місцевого самоврядування [11, с. 54]. Така політика базується на переконанні, що органи місцевої влади, завдяки своїй наближеності до потреб і преференцій громадян, здатні більш ефективно акумулювати і використовувати публічні кошти, забезпечуючи оптимальний розподіл суспільних благ. Водночас, передача фінансових ресурсів "на місця" розглядається як дієвий інструмент стимулювання місцевого розвитку, зміцнення підзвітності та відповідальності муніципальної влади перед територіальними громадами. Філософським підґрунтям децентралізації є принцип субсидіарності, згідно з яким передача повноважень на нижчі щаблі управління є доцільною за умови достатності компетенцій і ресурсів

для їх ефективної реалізації саме на цьому рівні [10, с. 14].

В Україні "вітер змін" у бік фінансової децентралізації став особливо відчутним після 2014 року з початком багатовекторної реформи місцевого самоврядування. Її результатом стало суттєве розширення фіскального простору територіальних громад: якщо у 2015 році частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України становила 45,6%, то у 2021 році вона сягнула 51,5% [36]. По суті, більше половини консолідованих публічних фінансів сьогодні перебуває у віданні органів місцевого самоврядування, що свідчить про масштабний тектонічний зсув у бюджетній архітектурі країни. Втім, процес фінансової децентралізації не позбавлений певних ризиків і викликів, як-от: загроза макроекономічній стабільності через послаблення централізованого контролю над бюджетними потоками, ускладнення координації фіскальної та монетарної політики, поглиблення міжрегіональних диспропорцій у рівні фінансової спроможності територій тощо.

Наступною магістральною тенденцією є зміцнення фінансової автономії муніципалітетів як логічне продовження курсу на децентралізацію. Вона проявляється у розширенні прав органів місцевого самоврядування щодо самостійного управління власною доходною базою, визначення пріоритетів бюджетних видатків, здійснення місцевих запозичень тощо [21, с. 213]. Рівень фінансової автономії вимірюється цілою низкою індикаторів, як-от: питома вага власних доходів у структурі місцевих бюджетів, співвідношення власних і делегованих повноважень, масштаб фіскальних прав по встановленню місцевих податків і зборів, обсяг незв'язаних трансфертів у міжбюджетних відносинах [57, с. 37]. В Україні за період реформи частка власних доходів муніципальних бюджетів зросла з 33,4% у 2015 році до 48,3% у 2021 році [36], що свідчить про відчутний прогрес у напрямку зміцнення фінансової спроможності територіальних громад. Разом з тим, для багатьох з них проблема

дотаційності та трансфертозалежності все ще лишається актуальною. Варто усвідомлювати, що розширення фінансової автономії місцевого самоврядування - це палиця з двома кінцями.

З одного боку, фінансова автономія мотивує територіальні громади ефективніше мобілізувати внутрішні резерви для зростання власних доходів, оскільки створює прямий зв'язок між якістю управління та бюджетним результатом. Проте, з іншого боку, автономізація несе потенційні загрози фіскальній дисципліні та призводить до зростання видатків на локальні потреби без забезпечення цільового фінансування делегованих державою повноважень [3, с. 24].

На рис. 2.1 показано структура доходів місцевих бюджетів у 2023 році, а його аналіз показує на домінування податкових надходжень (переважно від ПДФО та місцевих податків).

Рис.2.1 Структура доходів місцевих бюджетів у 2023 році

Примітка: побудовано автором за даними джерела [70]

У розвиток попередніх тенденцій відбувається зростання ролі власних доходів місцевих бюджетів як основи фінансової самодостатності територіальних громад. До цієї категорії належать фіскальні платежі, що встановлюються і справляються муніципалітетами самостійно (місцеві податки і збори, плата за послуги бюджетних установ), а також доходи від управління комунальним майном і підприємствами. Якщо у 2015 році на

власні джерела припадало лише 16,7% сукупних доходів місцевих бюджетів України, то у 2021 році цей показник зріс до 27,6%.

Рис. 2.2 показує структуру податкових надходжень у 2023 році, можемо констатувати, що найбільші надходження дає ПДФО, хоча надходження від нього значно скоротилися у листопаді 2023 році, оскільки було прийнято рішення про зарахування ПДФО військовослужбовців до державного бюджету (ПДФО - закріплений податок), а серед власних місцевих податків домінує єдиний податок та податок на майно.

Рис.2.2 Структура податкових надходжень місцевих бюджетів у 2023 році

Примітка: побудовано автором за даними джерела [70]

Серед факторів, що сприяли цій динаміці, варто відзначити розширення бази оподаткування майнових податків (зокрема, податку на нерухомість), запровадження нових місцевих зборів (туристичного, за паркування), стимулювання розвитку малого підприємництва (через сплату єдиного податку), а також поступову детінізацію економічної діяльності [53, с. 85].

Збільшення власної податкової бази, з одного боку, посилює стійкість місцевих бюджетів до коливань економічної кон'юнктури, а з іншого -

заохочує муніципалітети створювати сприятливе бізнес-середовище для залучення інвестицій.

Тісно пов'язаним з попереднім трендом процес оптимізації системи міжбюджетних трансфертів, спрямований на підвищення їх цільового та стимулюючого характеру. Попри поступове нарощування власної дохідної бази, лєвова частка місцевих бюджетів України все ще критично залежить від різноманітних дотацій і субвенцій з державного бюджету. Так, у 2021 році сумарний обсяг трансфертів становив 421,5 млрд грн, або 52,4% доходів муніципалітетів, а для багатьох з них рівень дотаційності перевищував 70%. Відтак, формування прозорої, справедливої та мотивуючої до розвитку моделі фінансового вирівнювання лишається одним із ключових пріоритетів реформи децентралізації. З 2015 року в Україні запроваджено нову методику горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів, яка базується на зіставленні фактичних надходжень на одного мешканця з аналогічним середнім показником по країні [54, с. 198]. Для "багатших" громад передбачено механізм реверсної дотації (вилучення до держбюджету 50% перевищення базової дохідності), тоді як "бідніші" отримують базову дотацію у розмірі 80% суми, необхідної для досягнення середнього рівня податкоспроможності. Крім того, місцевим бюджетам надаються додаткові субвенції для фінансування освіти, медицини, соціального захисту та розвитку інфраструктури [23, с. 94]. Втім, практика засвідчує, що розподіл цих трансфертів часто відбувається не за чіткими і зрозумілими формулами, а на основі домовленостей та лобізму, що посилює ризики нецільового використання коштів [14, с. 131]. Відтак, на порядку денному лишається подальше вдосконалення системи міжбюджетних відносин на засадах транспарентності, об'єктивності та неупередженості.

Черговим важливим віянням сучасності у сфері управління місцевими фінансами є поступове впровадження програмно-цільового

методу формування та виконання муніципальних бюджетів. Його квінтесенцією є переорієнтація бюджетного процесу з утримання бюджетних установ на досягнення конкретних результатів, що втілюються у відповідних бюджетних програмах, кожна з яких має власні цілі, завдання, показники виконання та відповідальних осіб. В Україні застосування програмно-цільового методу на місцевому рівні розпочалося у 2017 році і наразі поширюється на всі бюджети територіальних громад [39, с. 156]. Цей підхід дозволяє підвищити прозорість і підконтрольність бюджетних видатків, оскільки кожна витрачена копійка може бути прив'язана до конкретного суспільно значимого результату. Водночас, програмно-цільовий метод створює підґрунтя для оцінювання ефективності реалізації тієї чи іншої бюджетної програми через співставлення фактично досягнутих показників із запланованими. Звісно, повноцінне впровадження цього інструменту вимагає серйозних трансформацій в управлінській та обліковій практиці муніципалітетів, що наштовхується на численні підводні камені - від недостатньої кваліфікації кадрів до спокуси формального підходу в умовах обмеженості ресурсів [18, с. 115].

Ще однією красномовною тенденцією сучасності є дедалі глибша інтеграція фінансів місцевого самоврядування у глобальний фінансовий простір, яка відкриває нові можливості для залучення зовнішніх ресурсів розвитку. Муніципалітети активно освоюють такі інструменти, як кредити міжнародних фінансових організацій (Світового банку, ЄБРР, ЄІБ), гранти міжнародної технічної допомоги (в рамках програм ООН, ЄС, окремих країн-донорів), а також ресурси спеціалізованих донорських фондів і платформ (NEFCO, GIZ, USAID тощо). Масштаби цієї діяльності вражають: за даними Міністерства фінансів України, станом на кінець 2021 року сукупний обсяг угод між місцевими бюджетами та МФО становив 26,3 млрд грн, а портфель проектів міжнародної технічної допомоги - 8,1 млрд дол. США [37]. Цільове спрямування цих коштів охоплює широкий спектр

пріоритетів місцевого і регіонального розвитку - від модернізації інфраструктури та підвищення енергоефективності до впровадження смарт-технологій та реалізації соціальних інновацій. Позитивними ефектами міжнародної співпраці є не лише вливання додаткових фінансових ресурсів у місцеву економіку, але й трансфер сучасних управлінських практик і ноу-хау, розбудова потенціалу муніципалітетів. Разом з тим, надмірне покладання на зовнішні джерела фінансування може створювати певні ризики для фінансової стабільності громад через посилення їх боргової залежності, чутливість до валютних коливань та послаблення мотивації до мобілізації внутрішніх резервів.

Відзначимо, що описані тенденції розвитку фінансів місцевого самоврядування перебувають під впливом різноманітних чинників, серед яких варто виділити: законодавчі зміни, які регулюють діяльність місцевого самоврядування; політичні рішення органів державної влади, наприклад зміни у пріоритетах регіональної політики; макроекономічна ситуація в країні, що описується основними макроекономічними показниками; демографічні процеси у регіоні; економічний потенціал територій; інституційна спроможність органів місцевого самоврядування.

Отже, можемо констатувати, що органи місцевого самоврядування достойно витримали сучасні воєнні виклики завдяки проведеній реформі децентралізації, яка значно розширила їх повноваження.

2.2 Аналіз та моделювання динаміки доходів місцевих бюджетів в Україні

Процес ефективного управління фінансами рівня місцевих бюджетів здійснюється за умови їх попереднього моделювання, що включає вивчення динаміки показників доходів та витрат за попередні періоди (місяці, квартали чи роки), структури доходів та витрат, отримання прогнозних даних, врахування впливу інших внутрішніх та зовнішніх факторів. Дані

кроки щодо моделювання фінансів місцевого бюджету дозволяють досягти певного рівня фінансової стабільності, оптимально розподіляти ресурси на реалізацію проєктів соціально-економічного напрямку, зокрема, місцевих громад.

Розглянемо динаміку загального обсягу доходів місцевих бюджетів в Україні з січня 2018 по серпень 2024 року (щомісячні дані). Графічно сформований часовий ряд представлено на рис. 2.3.

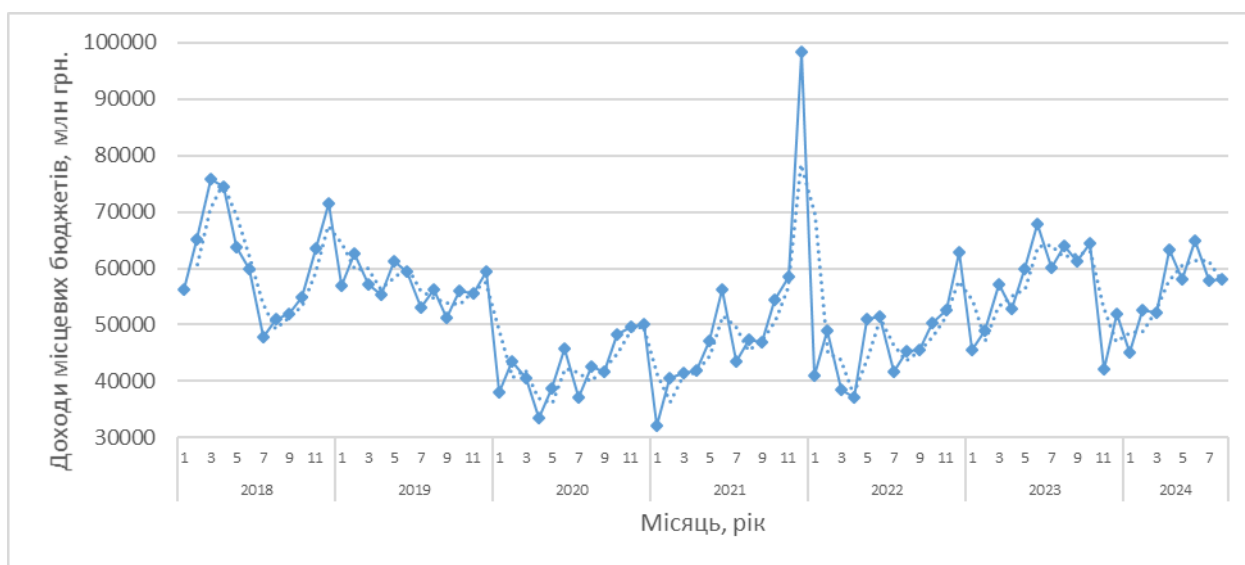

Рис. 2.3. Динаміка доходів місцевих бюджетів в Україні, січень 2018 року – серпень 2024 року (щомісячні дані)

Примітка: побудовано автором за даними джерела [57]

Аналіз показав, що даний часовий ряд (рис.2.3) характеризується коливаннями з відсутністю загального лінійного тренду, що свідчить про те, що доходи місцевих бюджетів з часом не зростали суттєво за досліджуваний період, а знаходяться лише в певному інтервалі. Зокрема, максимальний обсяг доходів досягнуто в грудні 2021 року і дорівнює 98362,97 млн грн., а мінімальний – в січні 2021 року становив 32142,26 млн грн. Таким чином, моделювання даного часового ряду за допомогою трендових моделей не дасть адекватних моделей та якісного прогнозу. Саме тому в даному випадку застосуємо метод ковзного середнього, що дозволяє згладжувати значення в подібних часових рядах і показує свою ефективність під час

моделювання та прогнозування фінансових показників і не тільки. Даний метод активно використовується трейдерами на фінансових ринках під час аналізу тенденцій цін на акції компаній, криптовалюти і т. д.

Використаємо надбудову Аналіз даних в MS Excel [58], до якої входить пакет Ковзного середнього. Завдавши відповідні параметри в діалоговому вікні програми, зокрема:

1) Вхідний ряд – часовий ряд загального обсягу доходів місцевих бюджетів в Україні за січень 2018 – серпень 2024 року.

2) Інтервал ковзного середнього – кількість значень ряду для розрахунку середнього значення.

Проведено експеримент, обравши три інтервали для розрахунку середнього значення, а саме: 3 місяці, 6 місяців, 12 місяців. Це дає можливість отримати та порівняти декілька результатів моделювання за допомогою ковзного середнього. Після запуску алгоритму ковзного середнього в MS Excel [58], отримуємо ряди модельних значень загального обсягу доходів місцевих бюджетів, а також їх графічне порівняння з фактичними даними (рис. 2.4).

Графічний аналіз (рис. 2.4) показує наявність відхилень модельних значень від фактичних для трьох змодельованих рядів. Знайдемо середні абсолютні та відносні відхилення [61], їх розрахунок представлено в таблиці 2.1. Оскільки, через специфіку даного методу моделювання отримуємо певний зсув рядів, то для коректності порівняння розрахунку проводимо для однакової кількості спостережень (68 точок).

На основі 3х модельних рядів різних інтервалів ковзного середнього, отримано 3 прогнози точки (позначено на рис. 3.2) на наступний період, а саме загальний обсяг доходів місцевих бюджетів станом на вересень: для ковзного середнього (3 місяці) значення прогнозу дорівнює 60 259,62 млн грн., для ковзного середнього (6 місяців) – 59 074,71 млн грн., для ковзного середнього (12 місяців) – 56 007,22 млн грн.

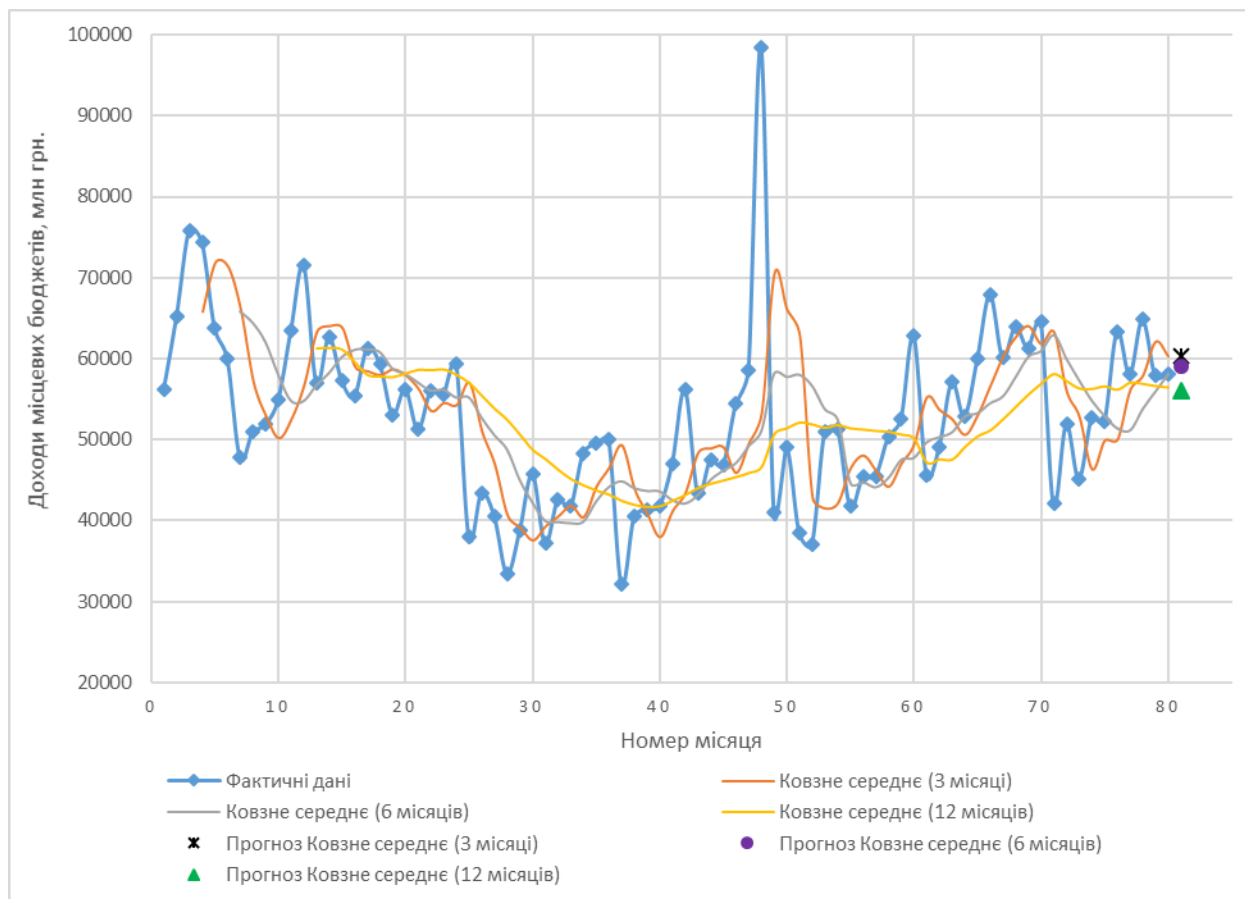

Рис. 2. 4. Фактичні та модельні значення доходів місцевих бюджетів в Україні, прогноз

Примітка: побудовано автором за даними джерела [57] та власними розрахунками

Таблиця 2.1

Середні абсолютні та відносні відхилення по часовому ряду

Показник	Ковзне середнє		
	3 місяці	6 місяців	12 місяців
Середні абсолютні відхилення, млн грн	6929,51	6635,81	6927,96
Середні відносні відхилення, %	13,98	13,40	13,88

Примітка: розраховано автором

Проаналізуємо частину попереднього часового ряду доходів місцевих бюджетів в Україні, зокрема, воєнний період (з початку повномасштабного вторгнення лютий 2022 року до серпня 2024 року), візуалізація відповідної частини часового ряду представлена на рис. 2.4 (фактичний ряд). Слід

відмітити, що місцеві бюджети відповідні органи місцевого самоврядування намагається максимально адаптувати до умов воєнного часу. Якщо на початку 2022 року спостерігаємо суттєве скорочення обсягів доходів місцевих бюджетів в Україні, то до серпня 2024 року вони зросли (рис. 2.3). Зазначимо, що присутні коливання значень досліджуваного показника. Зокрема, можемо спостерігати певну сезонність з року в рік (станом на січень фіксуємо зменшення обсягів доходів, а протягом року вони зростають).

Попередній аналіз динаміки загального обсягу доходів місцевих бюджетів в Україні за воєнний період показав, що можливе моделювання за допомогою лінії тренду. Даний метод передбачає вибір кращої апроксимуючої кривої (моделі) за відповідним критерієм, а саме значення коефіцієнта детермінації (R^2). Значення R^2 знаходиться в межах від 0 до 1, де 0 – низька величина достовірності апроксимації, а 1 – висока. [61]

Процес підбору лінії тренду реалізуємо в MS Excel [58], де в основі алгоритму закладено метод найменших квадратів для розрахунку параметрів моделей. Таким чином, експериментуємо вибором тренду і отримуємо лінійну модель з оціненими параметрами наступного вигляду:

$$y = 498,49x + 45381,14, \quad (2.1)$$

де y – загальні обсяги доходів місцевих бюджетів в Україні, млн грн.;
 x – фактор часу (місяці).

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,2993$, що свідчить про те, що доходи місцевих бюджетів на 29,93% залежить від фактора часу, врахованого в моделі (2.1). Константа моделі дорівнює 45381,14 млн грн, що свідчить про середній рівень обсягу доходів місцевого бюджету, що досягається за рахунок інших факторів впливу. Параметр, що дорівнює 498,49 млн грн показує, що з кожним наступним місяцем (з часом) відбувається зростання обсягів доходів місцевих бюджетів в Україні за досліджуваний період.

Також побудовано поліноміальний тренд 4-го степеню (рис. 2.5), який відноситься до категорії нелінійних моделей і має наступний вигляд:

$$y = 0,522x^4 - 32,322x^3 + 614,5x^2 - 3050,3x + 47843, \quad (2.2)$$

де y – загальні обсяги доходів місцевих бюджетів в Україні, млн грн.;
 x – фактор часу (місяці).

Для моделі (2) коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,4428$, що свідчить про те, що доходи місцевих бюджетів на 44,28% залежить від фактора часу.

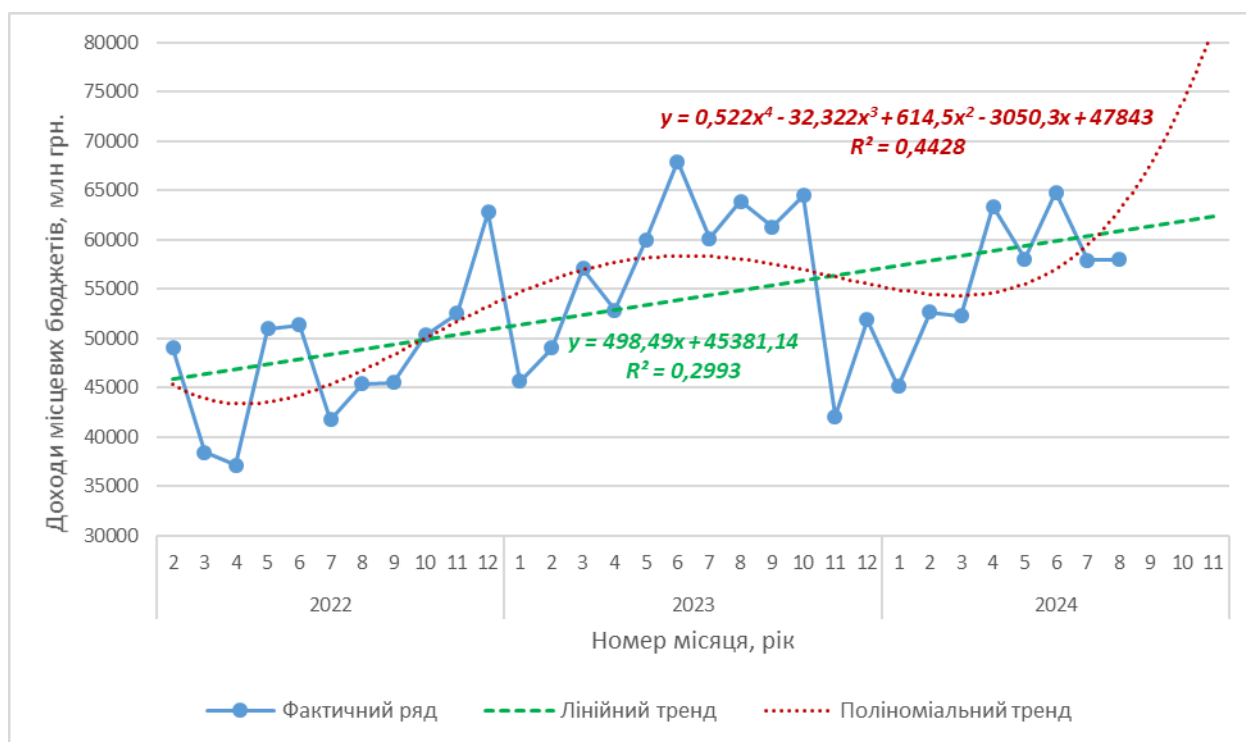

Рис. 2.5. Моделювання динаміки доходів місцевих бюджетів України за воєнний період (лютий 2022 року – серпень 2024 року, щомісячні дані)

Примітка: побудовано автором за даними джерела [57] та власними розрахунками

В порівнянні з лінійною моделлю значення R^2 для поліноміальної моделі більше, а тому можемо зробити висновок, що поліноміальний тренд краще апроксимує фактичний ряд даних доходів місцевих бюджетів в Україні.

За обома моделями (2.1) та (2.2) розраховано прогностні значення на 3 періоди (вересень-листопад 2024 року). Таким чином, прогноз за

поліноміальною моделлю 4-го степеню дає досить оптимістичні показники з досягненням майже 80 000 млн грн станом на листопад 2024 року. Лінійна модель також прогнозує поступове зростання обсягів доходів місцевих бюджетів в Україні.

2.3. Місцеві бюджети під час війни: пріоритети фінансування, виклики та ризики

Під час повномасштабної війни в Україні пріоритети фінансування місцевих бюджетів зазнали суттєвих змін, спрямованих на підтримку національної безпеки, соціальної допомоги та відновлення інфраструктури. Пріоритетними напрямками фінансування зведеного бюджету стали підтримка обороноздатності, соціальний захист населення, допомога внутрішньо переміщеним особам та підтримка критичної інфраструктури. За даними з різних джерел, видатки на соціальний захист з державного та місцевих бюджетів збільшилися до 469,3 млрд грн у 2023 році, що свідчить про зростання потреби в соціальних послугах та грошових допомогах. Зокрема, витрати на допомогу внутрішньо переміщеним особам становили 73,4 млрд грн, що відображає виклики, пов'язані з масовою міграцією населення в межах країни.

Статистика місцевих податків і зборів за 2019–2023 роки також демонструє зміну трендів. Згідно з даними, загальні надходження місцевих податків у 2023 році склали 100 008,8 тис. грн, що є збільшенням порівняно з 2022 роком і говорить про певне відновлення. Частка місцевих податків і зборів у доходах загального фонду зросла до 22,6%, що вказує на поступове відновлення фінансової активності, проте цей показник все ще є меншим, ніж у 2019 році, коли частка становила 26,7%.

Більш детально структура видатків всіх місцевих бюджетів показана на рис.2.6, як показує її аналіз переважна частина видатків спрямовувалася

на фінансування освіти (37%), загальнодержавні функції (18%), економічну діяльність (17%), ЖКГ (9%) та соціальний захист (9%).

Рис.2.6. Структура видатків місцевих бюджетів у 2023 році [70]

Одним із головних викликів для місцевих бюджетів у 2023 році стало необхідність збереження фінансової стабільності на фоні суттєвого зростання видатків і обмежених можливостей для зростання доходів. Важливим джерелом фінансування залишались міжбюджетні трансферти, які у 2023 році становили 177,4 млрд грн. Хоча ці трансферти забезпечували значну підтримку, вони також підвищували залежність місцевих бюджетів від центральної влади та зовнішніх запозичень.

Фінансування житлово-комунального господарства у 2023 році становило 8,4 млрд грн, показавши найбільший темп зростання серед статей видатків – 1583,2%. Ці кошти були спрямовані на відновлення та підтримку критичної інфраструктури, що зазнала значних руйнувань через бойові дії. Однак, попри виділені ресурси, забезпечення базових потреб населення стикається з труднощами через повільний темп відбудови та проблеми з постачанням матеріалів.

Інвестиції в інфраструктуру під час війни залишаються важливим, але складним завданням. На ліквідацію наслідків збройної агресії було виділено 61,9 млрд грн, з яких значна частина пішла на відновлення регіонів, що зазнали найбільших руйнувань. Проте виконання інфраструктурних проектів стикалося з логістичними та адміністративними труднощами, які затримували реалізацію запланованих заходів.

Значні витрати на оборону і соціальний захист залишають мало місця для інвестицій у розвиток економіки та підтримку інших сфер, це вказує на обмежені можливості для інвестицій у розвиток бізнесу та створення нових робочих місць, що могло б сприяти економічному зростанню.

Дані щодо місцевих податків показують, що найбільше зросло надходження від плати за землю та податку на нерухомість, проте інші джерела, такі як туристичний та транспортний податки, залишаються малоефективними. Це свідчить про необхідність перегляду підходів до адміністрування цих зборів і створення умов для розширення податкової бази. З іншого боку, аналіз даних про місцеві податки і збори свідчить про зміни в доходах місцевих бюджетів. У 2023 році надходження від плати за землю склали 34 528,9 тис. грн, що відображає відновлення після спаду у 2022 році, але ще не досягли рівня 2021 року. Доходи від єдиного податку продовжили зростати, досягнувши 55 805,4 тис. грн, що свідчить про стійкість малого та середнього бізнесу навіть в умовах війни.

З огляду на фінансові виклики та потреби, що залишаються актуальними, ключовими ризиками для місцевих бюджетів у 2024- 2025 роках будуть інфляція, зменшення реальних доходів через спад економічної активності, а також збільшення витрат на обслуговування боргу. Потрібні комплексні підходи, що включають вдосконалення системи адміністрування місцевих податків, ефективне використання фінансових ресурсів та залучення інвестицій для підтримки місцевих громад і відновлення економічного зростання.

Отже, можемо констатувати, що серйозні проблеми фінансів місцевого самоврядування проявилися у 2022 році і пов'язані з військовим вторгненням РФ.

За оцінками Мінрегіону, станом на кінець 2022 року внаслідок російської агресії близько 150 тис. житлових будинків були пошкоджені або зруйновані, 200 тис. км доріг потребували відновлення, 300 мостів були виведені з ладу, близько 1 тис. закладів освіти, 700 закладів охорони здоров'я та 500 закладів культури були знищені або пошкоджені [28].

В цих умовах органи місцевого самоврядування були вимушені оперативно переорієнтувати діяльність та фінансові ресурси на вирішення невідкладних завдань: забезпечення функціонування систем життєзабезпечення (водо-, електро-, газопостачання), організацію евакуації та розміщення внутрішньо переміщених осіб, надання медичної та гуманітарної допомоги, ліквідацію наслідків обстрілів та бомбардувань, відновлення критичної інфраструктури тощо. При цьому можливості для мобілізації доходів місцевих бюджетів різко звузилися через припинення економічної діяльності на окупованих та прифронтових територіях, надання податкових пільг бізнесу, зниження платоспроможності населення.

За даними Мінфіну, у 2022 році порівняно з 2021 роком надходження ПДФО до місцевих бюджетів скоротилися на 21,5%, єдиного податку - на 10,3%, плати за землю - на 20,1%, акцизного податку - на 25,4% [27]. При цьому обсяг невідкладних видатків місцевих бюджетів, не пов'язаних з обороною, за підсумками року склав близько 180 млрд грн, що на 55% більше, ніж було передбачено планом на відповідний період. Внаслідок цього, за оцінками експертів, розрив між власними доходами та видатками місцевих бюджетів у 2022 році досяг 100-120 млрд грн [27].

Для часткового покриття цього розриву уряд запровадив низку заходів фінансової підтримки місцевого самоврядування, зокрема:

- надання додаткових трансфертів з державного бюджету на

покриття розривів між доходами та видатками місцевих бюджетів (93,7 млрд грн), реалізацію інфраструктурних проєктів (31,0 млрд грн), забезпечення тимчасового проживання ВПО (11,5 млрд грн), придбання шкільних автобусів (1,0 млрд грн) тощо;

- перерозподіл окремих джерел доходів на користь місцевих бюджетів (13,44% акцизного податку з пального, 4% ПДВ);

- відтермінування погашення місцевого боргу та сплати відсотків за ним;

- спрощення процедур здійснення видатків місцевих бюджетів та закупівель в умовах воєнного стану;

- тимчасове призупинення окремих норм Бюджетного кодексу щодо формування загального та спеціального фондів місцевих бюджетів, резервного фонду тощо [27].

Водночас, обсяги та механізми державної підтримки місцевого самоврядування в умовах війни мали низку недоліків та обмежень, серед яких:

- недостатність коштів для покриття реальних потреб громад у фінансуванні невідкладних видатків та відновлення інфраструктури;

- нерівномірність розподілу трансфертів між регіонами та громадами, що постраждали від бойових дій, недосконалість формули їх розрахунку;

- бюрократизованість та затримки у перерахуванні трансфертів, неможливість їх використання на найбільш критичні потреби громад;

- звуження фінансової автономії органів місцевого самоврядування через посилення регулюючої ролі трансфертів та зменшення частки власних доходів;

- слабка узгодженість заходів фінансової підтримки з іншими інструментами відновлення та розвитку територій (планами відбудови, інвестиційними проєктами тощо).

Крім того, негативний вплив на фінанси місцевого самоврядування справили окремі рішення уряду щодо оптимізації видатків в умовах війни, зокрема скасування або скорочення низки субвенцій на фінансування освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, а також зменшення нормативів зарахування ПДФО до місцевих бюджетів. Це призвело до зростання навантаження на місцеві бюджети та подальшого звуження їх фінансової спроможності.

В умовах воєнного стану в Україні на розвиток місцевих фінансів починають діяти додаткові чинники, а саме:

- Безпекова ситуація та інтенсивність бойових дій: руйнування житлового фонду, виробничих потужностей та інфраструктури, вимушене переселення жителів, згорання економічної активності внаслідок прямої військової загрози.

- Гуманітарні наслідки війни: зростання чисельності внутрішньо переміщених осіб, які потребують додаткової соціальної підтримки та забезпечення базових потреб (житло, харчування, медицина, освіта).

- Зміни у видаткових пріоритетах: переорієнтація значної частини бюджетних ресурсів на потреби оборони, цивільного захисту, підтримки постраждалих громадян та відновлення критичної інфраструктури.

- Дестабілізація доходів місцевих бюджетів: скорочення надходжень від місцевих податків і зборів, орендної плати, доходів комунальних підприємств через згорання ділової активності, руйнування податкової бази.

- Нові механізми фінансової підтримки: надання місцевим бюджетам додаткових трансфертів та субвенцій з державного бюджету, залучення міжнародної допомоги на підтримку громад, особливий порядок казначейського обслуговування та здійснення місцевих запозичень.

- Обмеження фінансової автономії: зростання частки міжбюджетних трансфертів з цільовим спрямуванням коштів, посилення

централізації управління публічними фінансами, звуження можливостей органів місцевого самоврядування самостійно визначати пріоритети видатків.

Отже, в умовах воєнного стану в Україні додатковими викликами для місцевих фінансів стають руйнівні наслідки бойових дій, гуманітарні потреби внутрішньо переміщених осіб, дестабілізація доходів та видатків місцевих бюджетів, необхідність їх переорієнтації на невідкладні потреби. Водночас, війна активізує пошук нових джерел і механізмів фінансової підтримки місцевого самоврядування з боку держави та міжнародних партнерів. Для підвищення стійкості місцевих фінансів в умовах війни необхідно забезпечувати оперативність і гнучкість прийняття бюджетних рішень, посилювати міжмуніципальну солідарність та співробітництво, залучати додаткові кошти з усіх можливих джерел.

Вивчення кращих світових практик у сфері зміцнення фінансів місцевого самоврядування може стати джерелом цінного досвіду та інновацій, які доцільно адаптувати до українських реалій. Це стосується як принципів організації міжбюджетних відносин, забезпечення фіскальної автономії громад, програмно-цільового бюджетування, так і механізмів горизонтального співробітництва, залучення громадян та використання цифрових інструментів в управлінні місцевими фінансами. Водночас, сліпе копіювання зарубіжних моделей без урахування специфіки вітчизняного законодавства, рівня економічного розвитку та спроможності органів місцевого самоврядування може призвести до негативних наслідків.

Подальший розвиток місцевих фінансів в Україні потребуватиме комплексного та збалансованого підходу, спрямованого на оптимальне поєднання принципів фінансової децентралізації та бюджетної дисципліни, розширення дохідної бази та підвищення ефективності видатків місцевих бюджетів, посилення інвестиційної складової та міжмуніципальної співпраці, активного залучення всіх зацікавлених сторін. Особливої ваги ці

завдання набувають в контексті повоєнного відновлення країни, коли ефективне функціонування місцевого самоврядування стане однією з передумов швидкої економічної стабілізації та соціальної реінтеграції постраждалих територій і громад. Відтак, подальше вдосконалення законодавчого регулювання, зміцнення кадрового потенціалу, обмін кращими практиками та співпраця органів місцевого самоврядування, центральних органів виконавчої влади, наукового й експертного середовища мають стати пріоритетними напрямками державної політики у сфері місцевих фінансів.

Таким чином, вимушений перехід до функціонування фінансів місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану супроводжувався низкою серйозних викликів та загроз, пов'язаних із:

- руйнуванням економіки та інфраструктури громад внаслідок бойових дій, окупації частини територій;
- скороченням власних доходів місцевих бюджетів через згорання ділової активності, надання податкових пільг, зменшення платоспроможності населення;
- зростанням видатків місцевих бюджетів на невідкладні потреби (підтримку ВПО, ліквідацію наслідків воєнних дій, відновлення життєзабезпечення громад);
- недостатністю та нерівномірністю державної фінансової підтримки місцевого самоврядування, недосконалістю формату міжбюджетних відносин;
- посиленням фінансової залежності органів місцевого самоврядування від центральної влади та звуженням їх автономії у бюджетному процесі;
- ускладненням середньострокового бюджетного планування та реалізації проектів розвитку територій через невизначеність безпекової та економічної ситуації [26].

Подолання цих викликів потребує комплексного підходу до трансформації фінансів місцевого самоврядування, спрямованого на:

- розширення власної дохідної бази місцевих бюджетів шляхом перегляду складу та повноважень щодо місцевих податків і зборів, збільшення нормативів зарахування загальнодержавних податків;

- оптимізацію видаткових повноважень органів місцевого самоврядування з урахуванням їх фінансової спроможності, передачу фінансування низки делегованих повноважень на державний рівень;

- удосконалення системи міжбюджетних трансфертів у напрямі посилення їх стимулюючої та вирівнюючої функцій, забезпечення стабільності та прогнозованості дохідної частини місцевих бюджетів;

- запровадження нових інструментів підтримки соціально-економічного розвитку громад (муніципальних облігацій, інфраструктурних субвенцій, фондів регіонального розвитку тощо);

- активізацію горизонтального співробітництва територіальних громад у сфері надання публічних послуг, реалізації спільних інвестиційних проектів, обміну кращими практиками місцевого розвитку;

- посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування шляхом підготовки кваліфікованих кадрів, модернізації системи управління місцевими фінансами, впровадження програмно-цільового методу бюджетування.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ФІНАНСІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

3.1 Моделювання доходів бюджету Харківської області

Попередні результати аналізу всіх місцевих бюджетів в Україні показують позитивну тенденцію щодо виконання дохідної частини бюджету. А це важливо для забезпечення пріоритетних напрямів видатків в сучасних умовах війни, що пов'язані з ліквідацією наслідків збройної агресії РФ, підтримки ВПО, підтримка Сил оборони та територіальної оборони. Однією зі складових місцевих бюджетів в Україні є обласні бюджети. За період повномасштабної війни бюджети областей України зазнають різних випробувань, зокрема, ті області, частини яких під окупацією або на території, яких ведуться активні бойові дії. А тому виникає необхідність в аналізі бюджету конкретних областей, наприклад, Харківської.

Таблиця 3.1.

Доходи бюджету Харківської області, 2018-2023 рр.

Рік	Загальні доходи, тис грн	Податкові надходження, тис грн.	Неподаткові надходження, тис грн.	Доходи від операцій з капіталом, тис грн.	Офіційні трансферти, тис грн
	y	x_1	x_2	x_3	x_4
2018	15352049,48	2642389,58	368161,47	174,41	12341324,02
2019	13038848,36	2990036,05	312617,92	486,58	9735707,81
2020	7259729,53	2987607,37	336451,24	4,75	3935666,17
2021	15631074,07	3962182,51	336363,22	7,03	11332521,30
2022	6278610,66	3740860,04	268399,02	1,83	2269349,77
2023	8547315,02	3932829,21	345006,14	3,85	4269475,83

Примітка: сформовано автором за даними [57]

Розглянемо доходи бюджету Харківської області за 2018-2023 рік, а також структуру за джерелом їх надходження та їх обсяги за відповідний період часу. Статистичні дані показників представлено в табл. 3.1.

Аналіз динаміки загального обсягу доходів Харківської області за 2018-2023 рр. показав наявність коливань та загальну тенденцію до скорочення значень показника (рис.3.1). До повномасштабної війни в 2018 та 2021 році загальні обсяги доходів досягали майже 16 000 000 тис грн., а в 2022 році суттєве зменшення до 6 278 610,66 тис грн., але спостерігаємо позитивну динаміку до зростання, бо в 2023 році виконання доходної частини бюджету області сягає 8 547 315,02 тис грн.

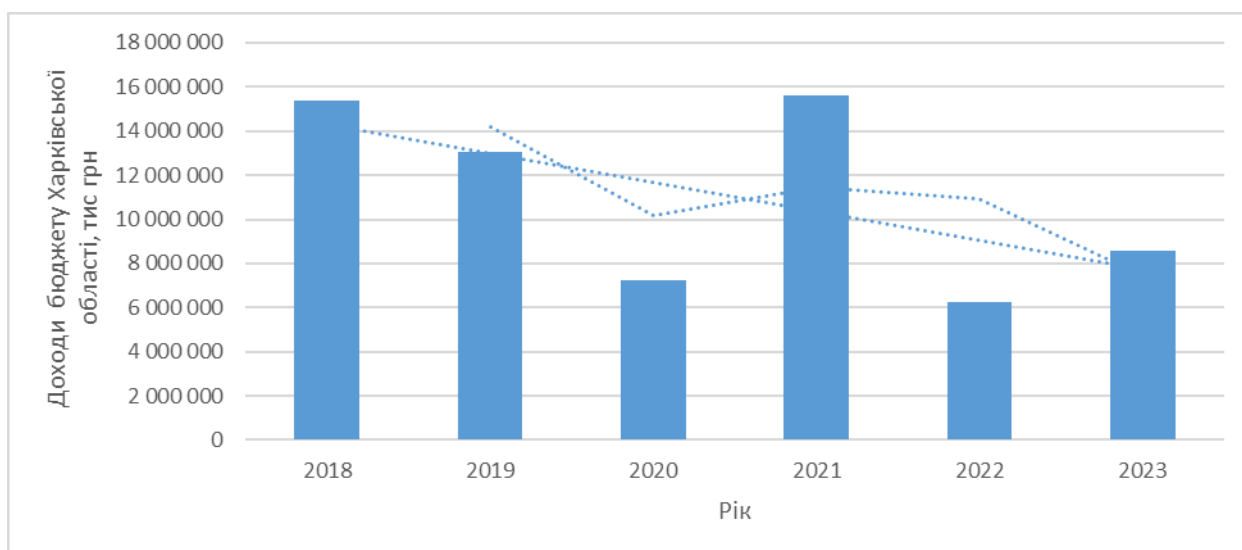

Рис.3.1. Динаміка доходів бюджету Харківської області, 2018-2023 рр.

Примітка: побудовано автором за даними джерела [58] та власними розрахунками

Проведемо аналіз взаємозв'язку загального обсягу доходів Харківської області та певних видів доходу за джерелом надходження. Перший крок, це візуальний аналіз співвідношення числових значень обраних показників за роками, що показано на рис. 3.2 (А-Г)

Другий крок, це реалізація кореляційного аналізу для сформованої системи показників доходів бюджету Харківської області, який дозволить

отримати числову оцінку взаємозв'язку загального обсягу доходів з конкретними видами доходів за джерелом надходження за певний період часу.

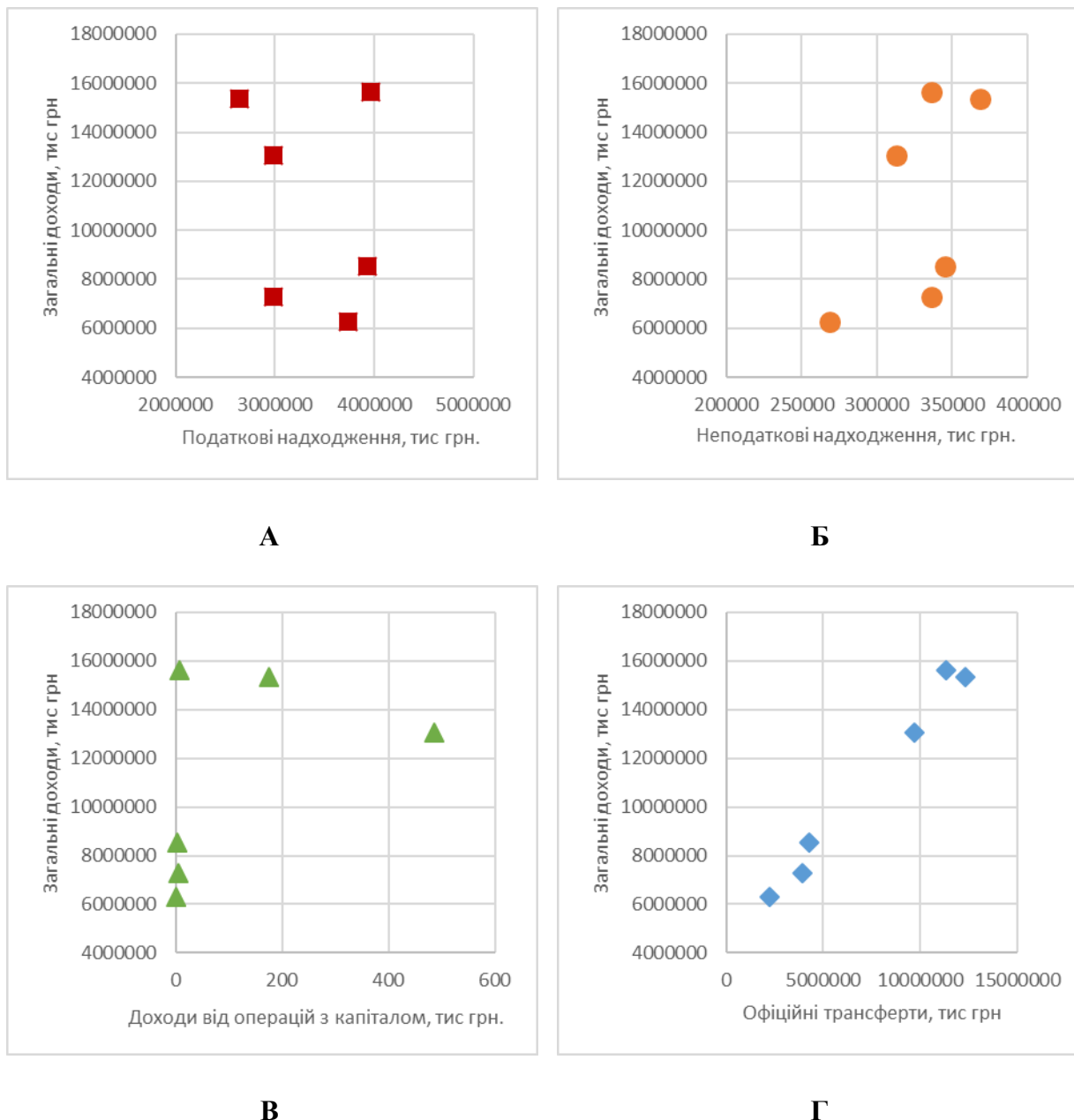

Рис. 3.2. Графічне співвідношення значень доходів бюджету Харківської області, 2018-2023 рр.

Примітка: створено автором за даними джерела [57]

Розрахуємо матрицю кореляції, яка складається з коефіцієнтів кореляції (r), значення яких дозволяють визначити наявність та силу (r

близький до ± 1) або відсутність зв'язку (r близький до 0) в системі показників та напрямом (в залежності від знаку “+” або “-”) зв'язку [2]. Для розрахунку матриці кореляції використаємо інструменти MS Excel (надбудова Аналіз даних, пакет Кореляція) [3] та статистичні дані таблиці 2. Відповідно в таблиці 2 показникам доходів були задані умовні позначення y та $x_1 - x_4$, які задіяні в отриманій матриці кореляції (табл. 3.2). Для виконання поставленого завдання достатньо представити фрагмент матриці кореляції та інтерпретація її першого стовпця.

Таблиця 3.2.

Матриця кореляції між загальним обсягом доходів та видами доходу за джерелом надходження бюджету Харківської області

	y	x_1	x_2	x_3	x_4
y	1				
x_1	-0,244	1			
x_2	0,548	-0,351	1		
x_3	0,427	-0,558	-0,009	1	
x_4	0,992	-0,365	0,567	0,485	1

Примітка: розраховано автором

Таким чином, сильний прямий лінійний зв'язок виявлено між загальним обсягом доходів та офіційними трансфертами, що графічно видно на рис. 3.2 Г та підтверджено коефіцієнтом кореляції, що близький до 1 і дорівнює 0,992. Це означає, що зростання рівня офіційних трансфертів призводить до зростання загального обсягу доходів бюджету Харківської області. Як помірний прямий лінійний зв'язок можна характеризувати зв'язок між загальним обсягом доходів та неподатковими надходженнями й доходами від операцій з капіталом, де о дорівнюють 0,548 та 0,427 відповідно. За графічним співставленням даних цих видів доходу (рис. 3.2

Б та рис. 3.2 В) можна припустити, що між ними нелінійний характер зв'язку або варто перейти до деталізації відповідних видів доходу обласного бюджету. Слабкий зворотній зв'язок виявлено між податковими надходженнями та загальним обсягом доходів ($r = -0,244$), а діаграма співвідношення (рис 3.2 А) показує, що присутній великий розкид точок на кореляційному полі, а тому для отримання точної оцінки варто перейти до аналізу співвідношення конкретних податків і т. д.

Побудуємо лінійну модель регресії, яка дозволить детальніше дослідити зв'язок між загальним обсягом доходів (y) та офіційними трансфертами (x_4), до бюджету Харківської області.

Використовуючи надбудову Аналіз даних в MS Excel та пакет Регресія [58] отримуємо оцінені параметри моделі та додаткові показники для їх перевірки на значимість за допомогою t-критерію [61], а також граничні значення параметрів моделі (табл. 3.3). Алгоритм побудови лінійної моделі регресії реалізовано з рівнем надійності 95%. Таким чином, можемо зробити висновок, що параметри моделі статистично значимі, оскільки, обидва t-розрахункові більші за табличні (табл. 4). Перевіримо побудовану модель на адекватність, використовуючи F-критерій [61]. Застосування пакету Регресія дозволяє отримати необхідні дані. Таким чином, розраховані значення F-розрахункове дорівнює 246,93 та F-табличне має значення 7,71. Оскільки F-розрахункове більше за F-табличне, то модель є адекватною за обраним критерієм. Вказані граничні значення параметрів (табл. 3.3) свідчать про те, що їх варіація у вказаних границях не вплине на якість моделі в цілому.

Модель з параметрами матиме наступний вигляд:

$$y = 0,956x_4 + 4\,022\,608,48, \quad (3.1)$$

де y – загальні обсяги доходів бюджету Харківської області, тис грн.;

x – офіційні трансферти, тис грн.

Таблиця 3.3

Результати пакету Регресія в MS Excel (вибірково)

Параметри	Значення параметрів	t-статистика		Граничні значення параметрів	
		розрахункові	табличне	нижня	верхня
b_0	4022608,48	7,952	2,57	2618228,219	5426988,739
b_1	0,956	15,713		0,787440349	1,125417791

Примітка: розраховано автором

Якщо офіційні трансферти зростуть в середньому на 1 тис грн, а відповідно загальні обсяги збільшаться на 0,956 тис грн. 4 022 608,48 тис грн – константа в моделі, це той середній рівень загального обсягу доходів бюджету Харківської області, який досягається навіть за відсутності офіційних трансфертів за рахунок інших видів доходу.

Коефіцієнт детермінації (R^2) для моделі (3.1) дорівнює 0,984. Його інтерпретація може бути наступною, загальні обсяги доходів бюджету Харківської області на 98,4% залежать від обсягів офіційних трансфертів, що до нього надходять. Вплив інших факторів, що не враховані в моделі визначено на рівні 1,6%.

На рис. 3.3 представлено графічне порівняння фактичних та модельних даних, отриманих на основі моделі лінійної регресії (3.1), в часі. Середня помилка апроксимації (передбачає розрахунок відносного відхилення модельних даних від фактичних, допустима верхня границя для прогнозування до 15% [61]) дорівнює 4,01%, а таке значення дозволяє зробити прогноз на короткостроковий період.

Прогноз на основі моделі (3.1), якщо офіційні трансферти зростуть до рівня 7 314 007,48 тис грн, то прогнозне значення загального обсягу доходів бюджету Харківської області буде дорівнювати 11 017 937,85 тис грн. Відповідну точку відображено на діаграмі (рис. 3.3) і фіксуємо позитивну тенденцію до збільшення обсягів доходу бюджету Харківської області.

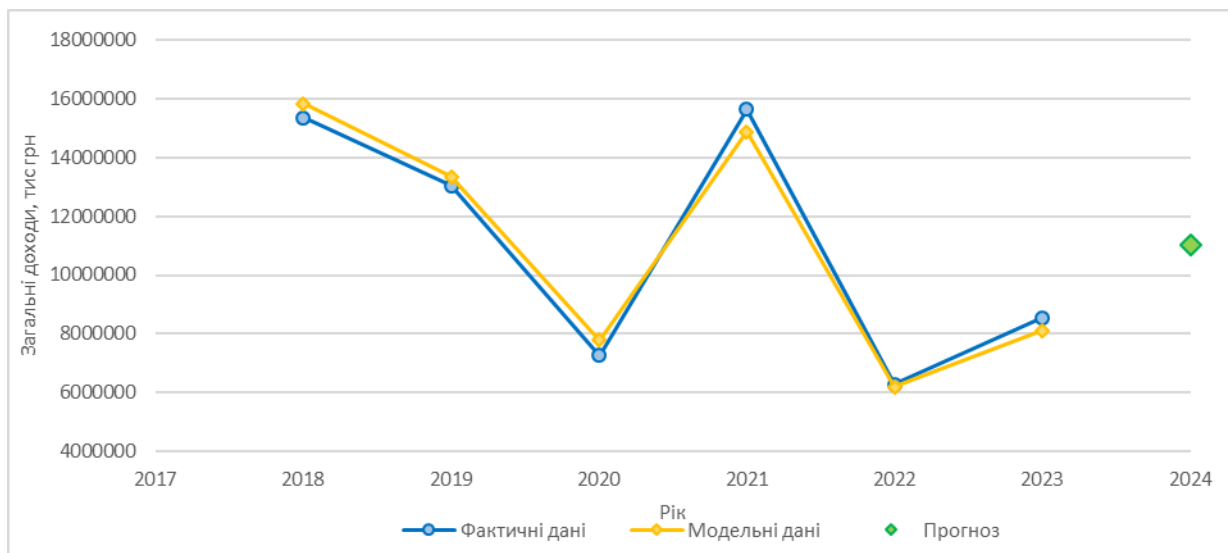

Рис.3.3 Моделювання доходів бюджету Харківської області за 2018-2023 рр., прогноз на 2024 рік

Примітка: побудовано автором за даними джерела [57] та власними розрахунками

Таким чином, проведений аналіз дохідної частини бюджету Харківської дозволяє зробити наступні висновки: 1) динаміка загальних обсягів доходів має коливальну тенденцію, але за воєнних умов станом на 2023 рік обсяги доходів зростають в порівнянні з 2022 роком; 2) високий рівень залежності дохідної частини бюджету Харківської області від офіційних трансфертів.

Перейдемо тепер до більш детального моделювання доходів бюджетів місцевого самоврядування, що включають бюджети територіальних громад (ТГ) міст, селищ та сіл. Слід відзначити, що такий базовий суб'єкт місцевого самоврядування як територіальна громада з'явився в рамках реформи децентралізації, яка була розпочата ще в 2014 році. Основна ідея даної реформи передбачає перехід повноважень щодо управління, ресурсів та бюджетів в руки органам місцевого самоврядування від державних органів. Такі зміни мали дати можливості місцевій владі працювати відповідально та ефективно за для оптимального розподілу доходів та забезпечення необхідних потреб громад. Важливі кроки були

зроблені Кабінетом Міністрів України в 2020 році, коли були визначені адміністративні центри і відбулося затвердження територій громад областей, як підсумок організовано 1469 територіальних громад в країні.

Бюджетна політика територіальних громад є важливим напрямком, а саме виконання дохідної частини бюджету. Оскільки, це все впливає на оцінку соціально-економічного стану і потенціал розвитку громади. За теперішніх воєнних умов громадам стає все важче триматися на плаву і забезпечувати потреби.

Таблиця 3.4

Доходи бюджетів територіальних громад
у Харківській області за 2018-2020 рр.

Рік	Загальні доходи, тис. грн	Податкові надходження, тис. грн	Неподаткові надходження, тис. грн.	Доходи від операцій з капіталом, тис. грн.	Офіційні трансферти, тис. грн	Цільові фонди, тис. грн
2018	1404667,65	681415,44	46763,60	2978,07	673004,01	506,53
2019	2007110,81	1092958,74	67899,35	2322,26	843271,72	658,74
2020	2924684,77	1692685,13	107267,37	8389,54	1114259,88	2082,85
2021	29984848,51	21454622,00	954888,01	158912,59	7394681,82	21744,08
2022	26043688,59	19389580,30	506302,16	10351,86	6062581,05	74873,23
2023	33719606,54	21752685,88	1474253,77	26426,04	10447267,59	18973,26

Примітка: сформовано автором за даними [57]

Попередньо ми проаналізували обласний бюджет Харківської області, а тепер розглянемо бюджети територіальних громад у Харківській області, зокрема, це показники виконання дохідної частини. Статистичні дані щодо загального обсягу доходів бюджетів територіальних громад з розподілом за джерелами надходжень в динаміці для обраного регіону показано в таблиці 3.4.

Аналізуючи динаміку доходів бюджетів територіальних громад, можна сказати про можливість застосування методу моделювання за

допомогою ліній тренду. В результаті експериментів з вибором апроксимуючої кривої в MS Excel [58] було обрано нелінійну модель (експоненціальну), що представлена на рис. 3.4 та має наступний вигляд:

$$y = 581133e^{0.7402t} \quad (3.2)$$

де y – загальні обсяги доходів бюджетів територіальних громад Харківської області, тис грн.;

x – фактор часу (рік).

Коефіцієнт детермінації для даної моделі дорівнює 0,8597, таким чином, зміни в обсягах доходів на 85,97% пояснюється часом.

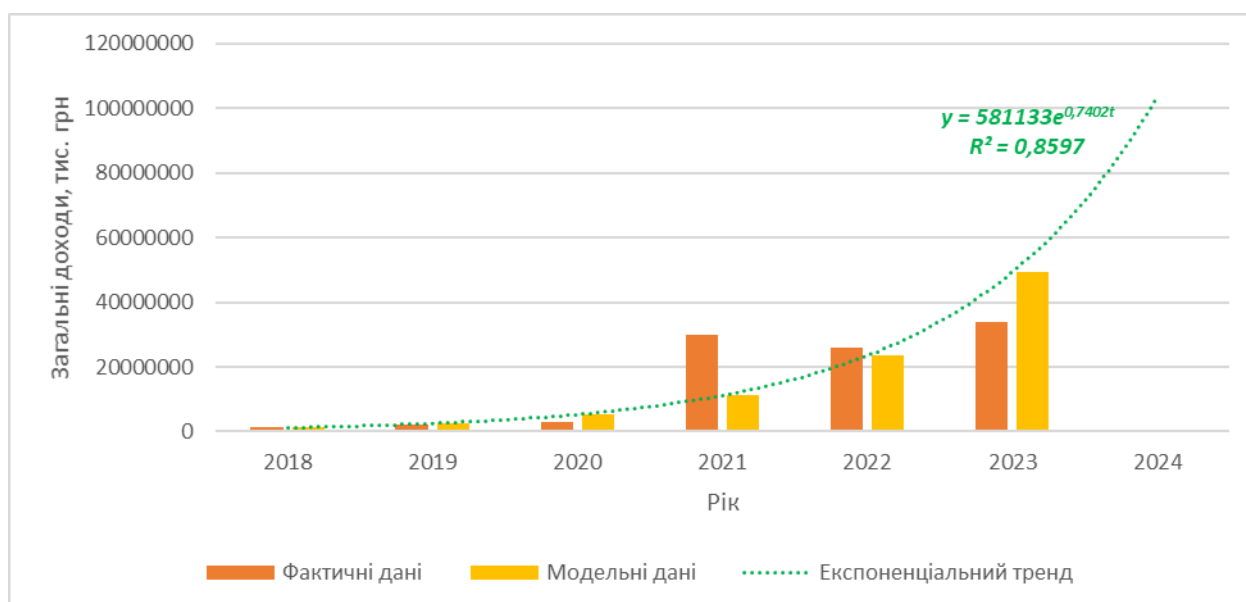

Рис. 3.4. Моделювання динаміки доходів бюджетів територіальних громад у Харківській області, 2018-2023 рр. та прогноз на 2024 рік

Примітка: побудовано автором за даними джерела [57] та власними розрахунками

Крім того, прогноз доходів бюджетів територіальних громад за умови експоненціального зростання є досить перспективним (103 402 006,52 тис грн), що показано на рис. 3.4.

Проведемо кореляційний аналіз [61] для системи показників дохідної частини бюджетів територіальних, а саме розрахунок коефіцієнтів кореляції між ними. Це дозволить дослідити взаємозв'язок між загальним обсягом доходів та доходами бюджету з розподілом за джерелами

надходжень. Використаємо статистичні дані таблиці 3.5, розрахунок проведено з використанням функції *CORREL()* в MS Excel [58]. Результати та характеристика зв'язку представлена в таблиці 6. Таким чином, отримані значення коефіцієнтів більші за 0,5, що свідчить про високу кореляцію між показниками.

Таблиця 3.5

Коефіцієнти кореляції (r) між показниками дохідної частини бюджетів

Показник	Загальні доходи, тис. грн	Характеристика зв'язку
Податкові надходження, тис. грн	0,996	Прямий, тісний
Неподаткові надходження, тис. грн.	0,923	Прямий, тісний
Доходи від операцій з капіталом, тис. грн.	0,550	Прямий, середній
Офіційні трансферти, тис. грн	0,980	Прямий, тісний
Цільові фонди, тис. грн	0,610	Прямий, середній

Примітка: розраховано автором

Проаналізуємо дані воєнного 2023 року з розподілом за типом територіальних громадах (ТГ) Харківської області (всього налічується 56), а саме: міської, селищної та сільської.

Дослідимо зв'язок між показниками виконання бюджету окремими громадами Харківської області, а саме загальними доходами та податковими надходженнями, співставивши відповідні значення показників на діаграмах (рис.3.5 – рис. 3.7).

Вибірка міських територіальних громад включає 17 об'єктів, але на рис. 8 їх тільки 16. Виключенням стала Харківська міська територіальна громада, бо показники її загальних доходів та податкових надходжень мають велику варіабельність в порівнянні з даними в інших громадах області.

Окремий аналіз показників бюджету Харківська міська територіальна громада може стати перспективним напрямком дослідження подальшому, зокрема, у воєнний час та маючи свої особливості.

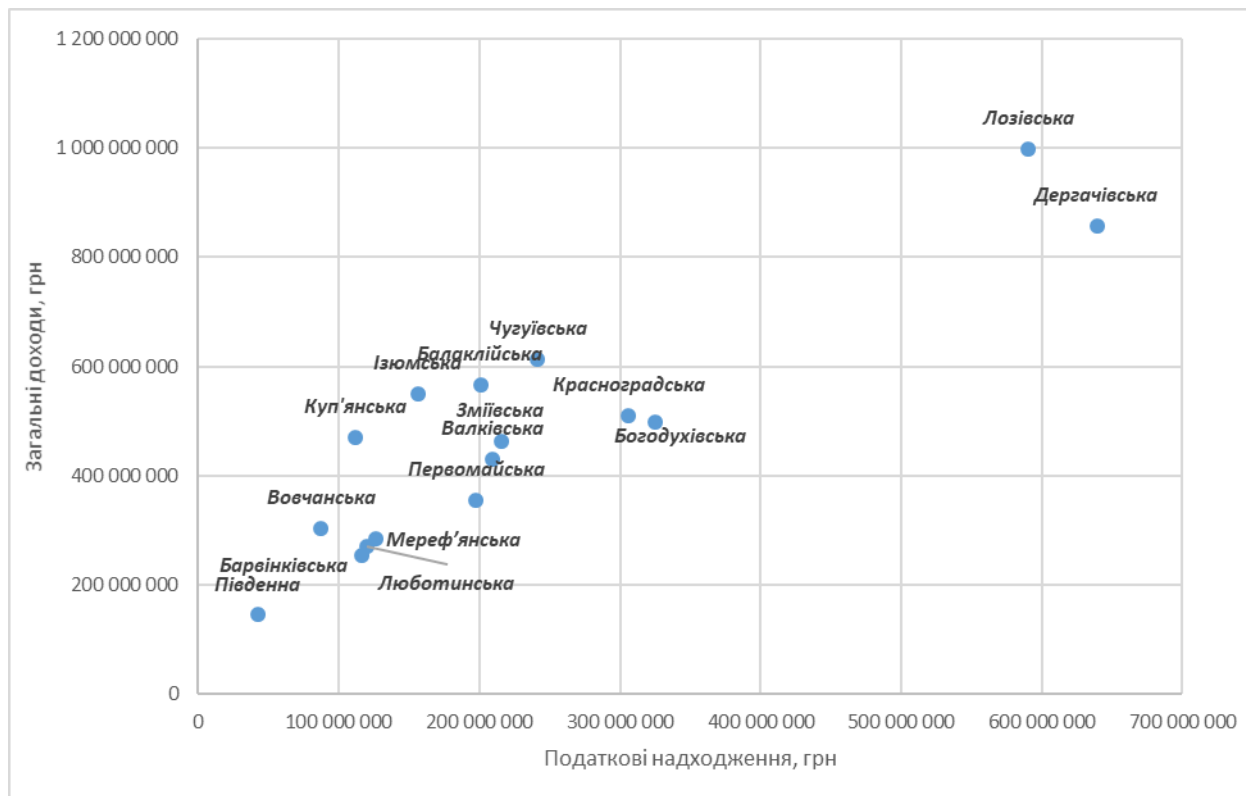

Рис. 3.5 Графічний аналіз зв'язку показників виконання бюджетів міських ТГ Харківської області, 2023 рік

Примітка: створено автором за даними джерела [57]

Візуалізація співвідношення показників (рис.3.6) в MS Excel дозволяє зробити наступні висновки щодо напрямку зв'язку: зростання загальних обсягів доходів прямо залежить від податкових надходжень. Можливості MS Excel [3] дозволяють швидко побудувати моделі регресії, відобразивши вид моделі з визначеними параметрами та іншими статистичними величинами, що характеризують модель. Таким чином, лінійна модель регресії, яка описує даний зв'язок, має наступний вигляд:

$$y = 1,179x + 201\,763\,867,59 \quad (3.3)$$

де y – загальні обсяги доходів бюджетів міських ТГ Харківської області, грн;

x – податкові надходження до бюджетів міських ТГ Харківської області, грн.

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,805$ свідчить про те, що на 80,5 % загальні доходи бюджету міських ТГ залежать від податкових надходжень.

Константа моделі (3.3) має значення 201 763 867,59 грн – це середній рівень загального обсягу доходів, які міські ТГ області можуть отримати за відсутності податкових надходжень. Параметри при x означає, що збільшення податкових надходжень в середньому на 1 грн збільшує загальні обсяги доходів бюджету на 1,179 грн. Таку інтерпретацію можна дати щодо розрахованих значень параметрів моделі .

До другої вибірки селищних ТГ увійшли 26 об'єктів. На рис. 9 представлено співставлення показників виконання їх бюджету, а саме загальні доходи та податкові надходження. Таким чином, виявлено прямий лінійний зв'язок між заявленими показниками, відповідно збільшення обсягів загальних доходів супроводжується зростанням податкових надходжень. Знову використавши MS Excel [58] побудовано лінійну модель регресії:

$$y = 1,185x + 100\,425\,464,22 \quad (3.4)$$

де y – загальні обсяги доходів бюджетів селищних ТГ Харківської області, грн;

x – податкові надходження до бюджетів селищних ТГ Харківської області, грн.

Отримані графічні висновки підтверджує модель регресії з відповідними знаками параметрів. Аналізуючи значення параметрів моделі можна сказати: якщо податкові надходження зростуть в середньому на 1 грн, то загальний обсяг доходів збільшиться в середньому на 1,185грн. Константа моделі розрахована на рівні 100 425 464,22 грн – це середній

рівень загального обсягу доходів, які бюджети селищних ТГ області можуть отримати при відсутності податкових надходжень.

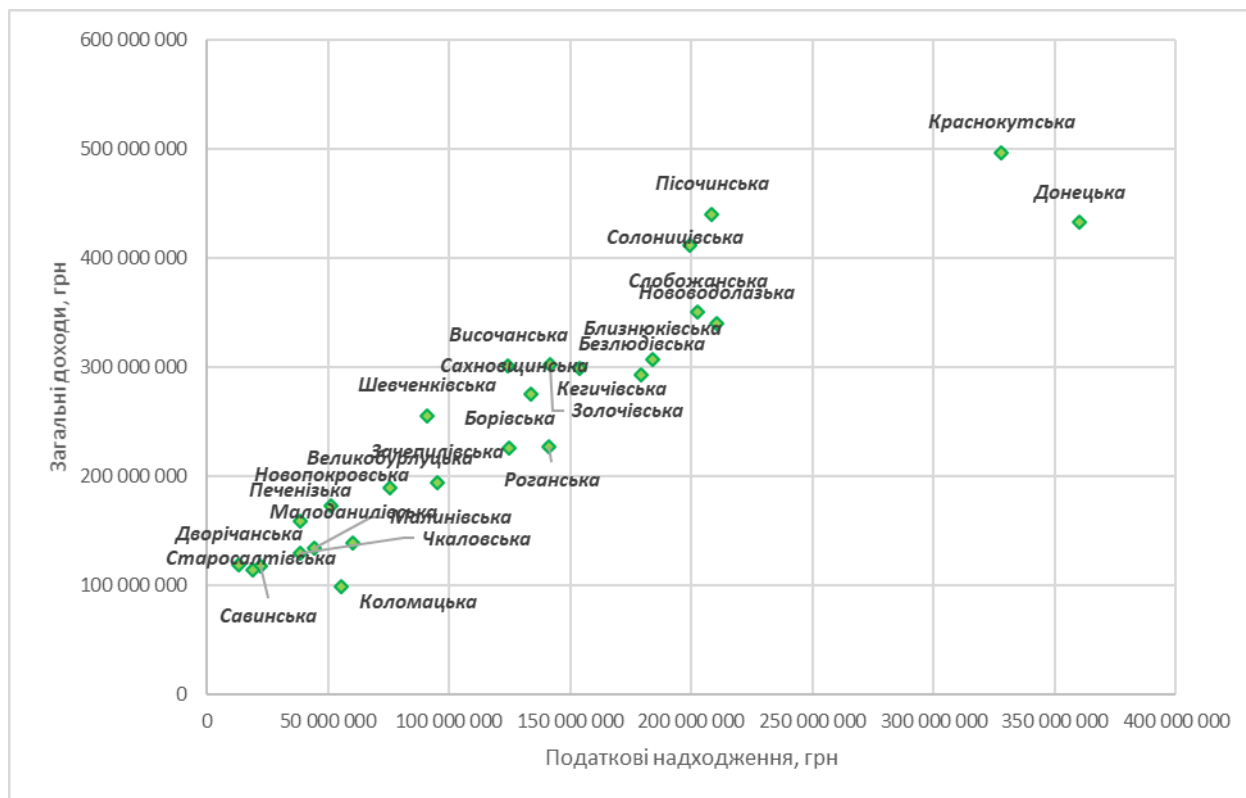

Рис. 3.6 Графічний аналіз зв'язку показників виконання бюджетів селищних ТГ Харківської області, 2023 рік

Примітка: створено автором за даними джерела [57]

Для моделі (3.4) коефіцієнт детермінації (R^2) дорівнює 0,877. Це означає, що зміни загальних обсягів доходів бюджетів селищних ТГ на 87,7 % залежить від податкових надходжень.

До третьої вибірки потрапило 13 сільських ТГ Харківської області. Візуалізація співвідношення загального обсягу доходів та податкових надходжень до бюджетів даного типу громад на рис.3.7. Таким чином, висновок щодо наявності прямого лінійного зв'язку між обраними показниками притаманний і бюджетам сільських ТГ Харківської області. Загальна тенденція зв'язку така, що зростання податкових надходження приведе до збільшення обсягів доходів бюджетів ТГ в цілому.

Модель регресії побудована в MS Excel [58] має наступний вигляд:

$$y = 1,012x + 59\,964\,451,83 \quad (3.5)$$

де y – загальні обсяги доходів бюджетів сільських ТГ Харківської області, грн;

x – податкові надходження до бюджетів сільських ТГ Харківської області, грн.

Даючи пояснення параметрам отриманої моделі, відзначимо наступне, що Константа моделі дорівнює 59 964 451,83грн і показує середній рівень загального обсягу доходів, які сільські ТГ області можуть отримати навіть без податкових надходжень. Параметри при x дорівнює 1,012 грн, що показує середнє збільшення загального обсягу доходів на дану суму за умови збільшення податкових надходжень на 1 грн.

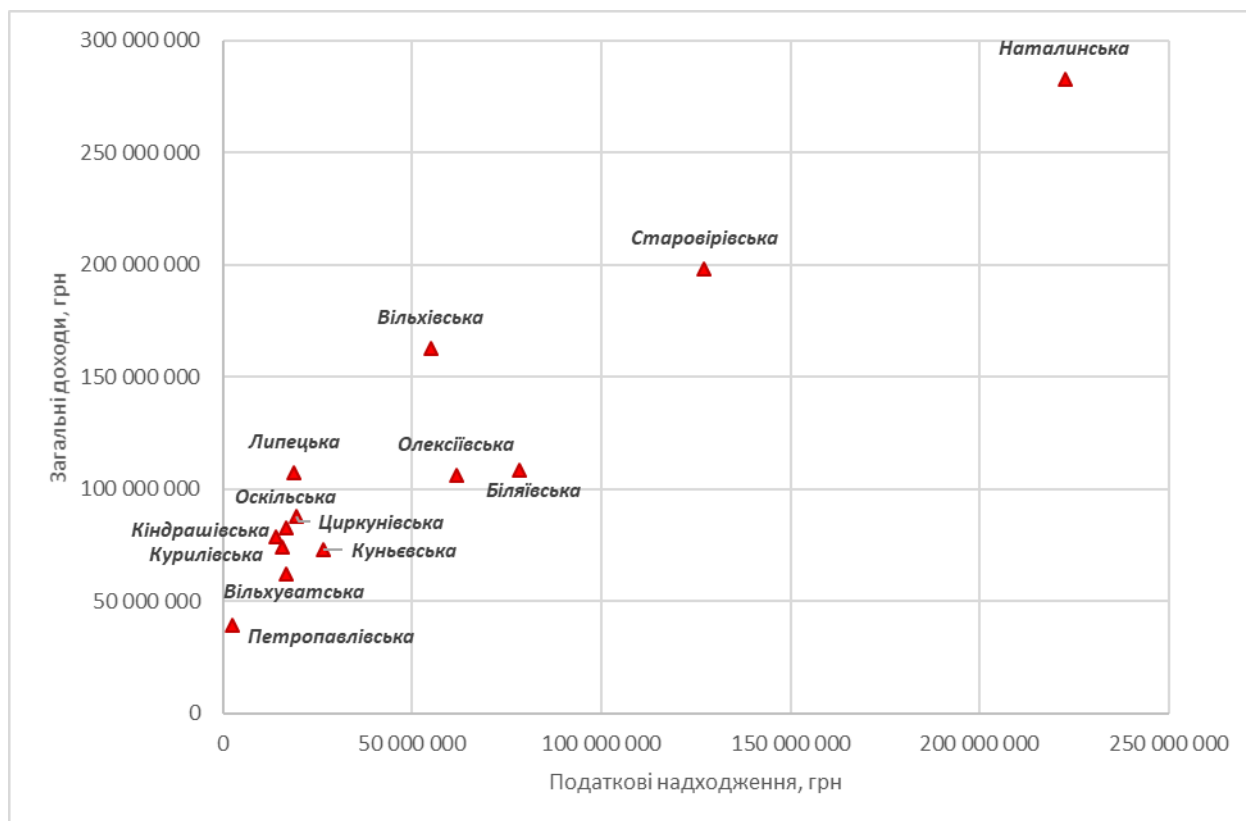

Рис. 3.7 Графічний аналіз зв'язку показників виконання бюджетів сільських ТГ Харківської області, 2023 рік

Примітка: створено автором за даними джерела [57]

Отримане значення коефіцієнта детермінації $R^2 = 0,896$ для моделі, свідчить про досить високий рівень залежності для бюджетів сільських ТГ загальних обсягів доходів від податкових надходжень (на 89,6%), а невраховані фактори становлять 10,4%.

Порівнюючи отримані вище результати щодо виявлення взаємозв'язку між обсягами загальних доходів та податковими надходженнями до бюджетів міських, селищних та сільських територіальних громад Харківської області, можемо зробити наступні висновки: зв'язок присутній і він прямий лінійний для всіх типів територіальних громад. За значеннями коефіцієнтів детермінації, що були отримані за результатами побудови лінійних моделей регресії, найбільш залежні від податкових надходжень бюджети сільських ТГ, бо R^2 дорівнює 89,6% (два інших R^2 для моделей інших ТГ мають менші значення, хоча і більші 80%).

Моделювання показників бюджетів територіальних громад є важливим та актуальним питанням, оскільки це дозволяє отримати аналіз поточного стану бюджету, прогнозувати доходи та спланувати витрати за для розвитку громад взагалі, а також реалізації необхідних проєктів соціального напрямку і забезпечення фінансування окремих програм розвитку.

3.2. Проблеми фінансів місцевого самоврядування у воєнний період та шляхи їх вирішення

В умовах воєнного стану функціонування фінансів місцевого самоврядування в Україні зіштовхнулося з низкою проблем, які дуже ускладнюють виконання знижують можливості забезпеченню життєдіяльності територіальних громад.

Аналіз проблем показує, що вони мають комплексний та

взаємопов'язаний характер, а їх вирішення потребує злагоджених зусиль з боку як держави, так і органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадянського суспільства. Розглянемо їх більш детально основні та визначимо можливі шляхи їх подолання.

У найбільш узагальненому вигляді можна їх побачити у таблиці 3.6

Розглядаючи більш детально проблему руйнування економіки та інфраструктури громад внаслідок бойових дій, зазначимо, що вона прямо пов'язана з повномасштабним російське вторгнення в Україну, яке призвело до масштабних руйнувань та втрат в економіці, соціальній сфері та інфраструктурі багатьох територіальних громад. За оцінками Мінреінтеграції, загальна сума прямих збитків інфраструктури України перевищила 600 млрд дол. США. (дані станом на листопад 2024 року), тому що були виведені з ладу тисячі житлових будинків, об'єктів соціальної інфраструктури (шкіл, лікарень, закладів культури), підприємств різних галузей економіки, систем енерго-, водо-, газо- та тепlopостачання, транспортних мереж тощо. Результатом цього стало різке погіршення якості та доступності публічних послуг для населення, ріст безробіття та бідності, загострення гуманітарної ситуації та виникнення проблем з продовольчою безпекою у громадах. Зрозуміло, що найбільших втрат зазнали східні та південні регіони країни, адже вони перебувають або в зоні активних бойових дій або тимчасової окупації.

Проблема 1. Руйнування в економіці та інфраструктурі чинило негативний вплив на загальну фінансову спроможність місцевого самоврядування, призводячи до скорочення податкових та неподаткових надходжень місцевих бюджетів через припинення або згортання діяльності багатьох суб'єктів господарювання, зниження ділової активності та платоспроможності населення.

Таблиця 3.6.

Узагальнення головних проблем фінансів місцевого самоврядування та шляхів їх вирішення в Україні

Проблема	Характеристика	Шляхи вирішення
1) Руйнування економіки та інфраструктури громад внаслідок бойових дій	<ul style="list-style-type: none"> – Масштабні втрати та збитки в економіці та інфраструктурі громад – Скорочення податкових та неподаткових надходжень місцевих бюджетів – Зростання видатків на невідкладні потреби відновлення життєзабезпечення громад 	<ul style="list-style-type: none"> – Розробка та реалізація державних і регіональних програм повоєнного відновлення та розвитку територій – Надання органам місцевого самоврядування державної фінансової підтримки на відбудову критичної інфраструктури – Стимулювання залучення приватних інвестицій та міжнародної допомоги на відновлення економіки громад
2) Дисбаланс між дохідною та видатковою частинами місцевих бюджетів	<ul style="list-style-type: none"> – Різде скорочення надходжень до місцевих бюджетів через звуження податкової бази, надання податкових пільг, зниження платіжної дисципліни – Значне зростання видатків місцевих бюджетів на покриття збитків від воєнних дій, фінансування заходів територіальної оборони, соціальної підтримки вразливих верств населення 	<ul style="list-style-type: none"> – Упорядкування видаткових повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану – Надання додаткових міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам для покриття розривів між доходами і видатками – Запровадження нових джерел наповнення місцевих бюджетів в умовах війни
3) Зниження фінансової автономії та самостійності місцевого самоврядування	<ul style="list-style-type: none"> – Скорочення дохідної бази місцевих бюджетів за рахунок власних та закріплених джерел надходжень – Запровадження додаткових обмежень щодо формування та використання коштів місцевих бюджетів в умовах воєнного стану – Послаблення механізмів громадського контролю та участі у бюджетному процесі на місцевому рівні 	<ul style="list-style-type: none"> – Відновлення фінансової бази місцевого самоврядування через збільшення нормативів зарахування загальнодержавних податків і зборів до місцевих бюджетів – Чітке розмежування видаткових повноважень між рівнями публічної влади на основі принципів субсидіарності та фінансової спроможності громад – Перегляд та удосконалення формули горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів
4) Недосконалість міжбюджетних відносин в умовах війни	<ul style="list-style-type: none"> – Недостатність обсягів міжбюджетних трансфертів для покриття реальних потреб громад, пов'язаних з 	<ul style="list-style-type: none"> – Збільшення обсягів базової та додаткової дотацій з державного бюджету місцевим бюджетам – Запровадження нових

Проблема	Характеристика	Шляхи вирішення
	наслідками війни – Нерівномірність розподілу міжбюджетних трансфертів між різними регіонами та громадами України – Недостатня гнучкість та оперативність механізмів надання міжбюджетних трансфертів в умовах війни	субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам для фінансування заходів з відновлення та розвитку громад – Надання органам місцевого самоврядування більшої самостійності та гнучкості у використанні коштів міжбюджетних трансфертів
5) Послаблення інвестиційної складової місцевих бюджетів	– Різке скорочення капітальних видатків місцевих бюджетів через дефіцит ресурсів та фінансування невідкладних потреб – Згорання багатьох інвестиційних проектів та програм розвитку громад, що реалізовувалися до війни – Послаблення інвестиційного потенціалу місцевих запозичень та муніципальних цінних паперів	– Поступове відновлення інвестиційної складової місцевих бюджетів за рахунок перегляду структури видатків – Надання органам місцевого самоврядування більшої самостійності та гнучкості в управлінні капітальними видатками – Запровадження нових інструментів та механізмів фінансування інвестиційних проектів місцевого розвитку
6) Брак кваліфікованих кадрів та інституційної спроможності органів місцевого самоврядування	– Дефіцит кваліфікованих фахівців у сфері фінансового менеджменту, бюджетного планування, управління комунальною власністю – Слабкість систем внутрішнього контролю та аудиту в органах місцевого самоврядування – Недостатній рівень цифровізації та автоматизації процесів управління фінансами в органах місцевого самоврядування	– Модернізація системи професійного навчання та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування – Підвищення конкурентоспроможності органів місцевого самоврядування на ринку праці – Розбудова ефективних систем внутрішнього контролю та аудиту в органах місцевого самоврядування

*Джерело: розробка автора.

Також все це зумовлювало значне зростання видатків місцевих бюджетів на невідкладні потреби (аварійне відновлення життєзабезпечення громад, надання допомоги постраждалим, ліквідацію наслідків руйнувань тощо) та в цілому ускладнювало планування та виконання місцевих

бюджетів через високу невизначеність безпекової та економічної ситуації, залежність від непередбачуваних зовнішніх чинників.

Для вирішення цієї проблеми вважаємо доцільним

– Здійснити розробку та забезпечувати ефективну реалізацію державних і регіональних програм повоєнного відновлення та розвитку територій з чітким визначенням пріоритетів, джерел та механізмів фінансування.

– Забезпечити безперебійне надання органам місцевого самоврядування державної фінансової підтримки на відбудову критичної інфраструктури у вигляді різних форм фінансування (субвенції, дотації кредити, гранти), виходячи з необхідності урахування реальних потреб та збитків громад.

– Сприяти залученню приватних інвестицій та міжнародної допомоги на відновлення економіки громад через надання податкових, митних та регуляторних преференцій інвесторам, які хочуть вкладати в розвиток нашої країни, спрощення дозвільних процедур для реєстрації та ведення бізнесу, створення індустріальних парків, запровадження механізмів державно-приватного партнерства, яка показує свою ефективність.

– Здійснювати формування регіональних та місцевих фондів відновлення з різними джерелами наповнення (це можуть бути кошти як держави, так і місцевого бізнесу, благодійні внески) та надзвичайно прозорими процедурами розподілу коштів на пріоритетні проекти розвитку територій, які будуть схвалені громадськістю.

– Здійснювати комплексну оцінку та моніторинг збитків громад внаслідок воєнних дій, створення єдиної бази даних та системи обліку таких втрат для ефективного планування заходів з відновлення.

Проблема 2. Дисбаланс між дохідною та видатковою частинами місцевих бюджетів. Зокрема, за 10 місяців 2022 року порівняно з

аналогічним періодом 2021 року надходження від ПДФО до місцевих бюджетів скоротилися на 21%, плати за землю - на 20%, єдиного податку - на 10%, тощо [14].

З іншого боку, має місце значне зростання видатків місцевих бюджетів на покриття збитків від воєнних дій, фінансування заходів територіальної оборони, цивільного захисту, соціальної підтримки вразливих верств населення, ВПО тощо. При цьому основний фінансовий тягар лягає саме на місцеві бюджети, оскільки повноваження щодо забезпечення життєдіяльності та безпеки громад покладені саме на органи місцевого самоврядування. За оцінками експертів, у 2023 році додаткова потреба у видатках місцевих бюджетів, пов'язаних з наслідками війни, склала близько 230 млрд грн, при цьому власні доходи місцевих бюджетів покривають лише близько 40% цих потреб [12].

Дисбаланс місцевих бюджетів призводить до дефіциту фінансових ресурсів громад, ускладнює виконання соціальних зобов'язань та інвестиційних програм розвитку територій, підвищує ризики розбалансування всієї бюджетної системи країни. Особливо вразливими до цих викликів є невеликі громади з низькою податкоспроможністю та значною часткою інфраструктурних і соціальних видатків у структурі бюджету.

Шляхи вирішення:

- Упорядкування видаткових повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, перегляд та скорочення незахищених статей видатків місцевих бюджетів, спрямування вивільнених коштів на фінансування невідкладних потреб громад.

- Надання додаткових міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам для покриття розривів між доходами і видатками, компенсації втрат надходжень внаслідок руйнувань економіки та наданих податкових пільг.

– Запровадження нових джерел наповнення місцевих бюджетів в умовах війни (наприклад, перерозподіл на користь громад частини рентних платежів, акцизів, екологічного податку; розширення бази оподаткування місцевими податками і зборами; продаж військових облігацій на фінансування потреб громад тощо).

– Удосконалення формули розподілу дотацій вирівнювання для місцевих бюджетів з урахуванням нових критеріїв оцінки видаткових потреб громад (кількість ВПО, рівень руйнувань інфраструктури, обсяг збитків від бойових дій тощо).

– Посилення контролю та відповідальності за використання бюджетних коштів в умовах війни, недопущення нецільових видатків та необґрунтованого завищення цін при здійсненні закупівель для потреб громад.

Проблема 3. Зниження фінансової автономії та самостійності місцевого самоврядування.) Це зумовлено зниженням надходжень у період інтенсивних бойових дій та збільшенням питомо вага офіційних трансфертів у доходах місцевих бюджетів (з 33,3% у 2021 році до 39,6% за підсумками 10 місяців 2022 року), що свідчить про зростання фінансової залежності громад від центральної влади [17]. Також запроваджені додаткові обмеження щодо формування та використання коштів місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. Як то, наприклад, Кабінету Міністрів було надано право в ручному режимі перерозподіляти видатки між місцевими бюджетами для фінансування невідкладних заходів, пов'язаних з наслідками війни. Також послабилися механізми громадського контролю та участі у бюджетному процесі на місцевому рівні через обмеження проведення громадських слухань, консультацій, бюджетів участі тощо. В умовах військових дій та загроз багато процедур ухвалення бюджетних рішень були спрощені та закриті від широкого обговорення, що зменшило прозорість та підзвітність органів місцевого самоврядування перед

територіальними громадами.

Зниження фінансової автономії місцевого самоврядування несе низку ризиків і викликів, зокрема:

1) Послаблення стимулів органів місцевого самоврядування до нарощування власної дохідної бази, ефективного використання бюджетних ресурсів, реалізації інвестиційних проєктів розвитку територій.

2) Посилення залежності місцевих бюджетів від волатильних та непрогнозованих трансфертів з державного бюджету, обмеження можливостей середньострокового бюджетного планування.

3) Звуження повноважень органів місцевого самоврядування щодо визначення пріоритетів видаткової політики з урахуванням специфічних потреб територіальних громад.

4) Зниження відповідальності та підконтрольності органів місцевого самоврядування перед мешканцями громад, ризики корупції та неефективного використання бюджетних коштів.

5) Демотивація економічної активності та ініціативи в громадах, зростання патерналістських настроїв та очікувань щодо всебічної підтримки з боку держави.

Шляхи вирішення даної проблеми:

– Відновлення фінансової бази місцевого самоврядування через збільшення нормативів зарахування загальнодержавних податків і зборів до місцевих бюджетів, розширення переліку та бази оподаткування місцевими податками, компенсацію з державного бюджету втрат доходів громад внаслідок наданих податкових пільг.

– Чітке розмежування видаткових повноважень між рівнями публічної влади на основі принципів субсидіарності та фінансової спроможності громад, уникнення дублювання функцій та фінансування між державним та місцевими бюджетами.

– Перегляд та удосконалення формули горизонтального

вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів з метою підвищення її стимулюючого впливу на нарощування власних доходів громад. Зменшення частки базової/реверсної дотації у структурі доходів місцевих бюджетів.

– Розширення бюджетних прав органів місцевого самоврядування щодо здійснення місцевих запозичень, створення цільових фондів, вибору банківських установ для розміщення тимчасово вільних коштів на депозитних рахунках, встановлення надбавок до заробітної плати працівникам бюджетної сфери тощо.

– Залучення громадян до бюджетного процесу на місцевому рівні через запровадження інструментів громадського моніторингу та контролю за використанням бюджетних коштів, проведення громадських слухань та консультацій, реалізацію проектів громадського бюджету тощо.

Проблема 4. Недосконалість механізмів міжбюджетних відносин в умовах війни. Ефективність функціонування фінансів місцевого самоврядування значною мірою залежить від побудови збалансованої та справедливої системи міжбюджетних відносин, яка б забезпечувала достатній рівень фінансування делегованих державою повноважень, вирівнювання бюджетних можливостей територій з різним рівнем соціально-економічного розвитку, стимулювання органів місцевого самоврядування до ефективного використання бюджетних ресурсів та нарощування власного фінансового потенціалу. Натомість, в умовах воєнного стану в Україні проявилися суттєві недоліки чинної моделі міжбюджетних відносин, які не повною мірою враховують специфіку функціонування місцевого самоврядування в кризових умовах. Серед ключових проблем у цій сфері можна виділити:

1) Недостатність обсягів міжбюджетних трансфертів для покриття реальних потреб громад, пов'язаних з наслідками війни. Зокрема, базова дотація, яка призначена для горизонтального вирівнювання

податкоспроможності місцевих бюджетів, розраховується на основі індексу податкоспроможності, який не враховує різкі зміни в економічному становищі громад внаслідок руйнувань, міграції населення, скорочення податкової бази тощо. Додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок наданих державою податкових пільг покриває лише незначну частину реальних втрат громад. Освітня та медична субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам недостатні для повноцінного фінансування галузей освіти та охорони здоров'я в умовах війни, не враховують зростання цін, тарифів, потреби в оновленні матеріально-технічної бази закладів соціальної сфери [43].

2) Нерівномірність розподілу міжбюджетних трансфертів між різними регіонами та громадами України. Зокрема, найбільші обсяги додаткових дотацій та субвенцій на подолання наслідків війни отримують громади східних та південних областей, які зазнали найбільших руйнувань та збитків від активних бойових дій. Водночас, громади західних та центральних регіонів, які прийняли значну кількість внутрішньо переміщених осіб, часто не отримують належної фінансової підтримки з боку держави для покриття додаткових соціальних видатків. Крім того, розподіл окремих субвенцій (наприклад, на розвиток сільських територій, будівництво доріг тощо) між громадами не завжди відбувається на прозорих та об'єктивних засадах, з урахуванням реальних потреб та пріоритетів розвитку територій [33].

3) Недостатня гнучкість та оперативність механізмів надання міжбюджетних трансфертів в умовах війни. Чинне бюджетне законодавство встановлює досить жорсткі обмеження щодо цільового використання коштів субвенцій з державного бюджету, перерозподілу їх між програмами та головними розпорядниками, а також термінів затвердження порядків та розподілу додаткових дотацій між місцевими бюджетами. В умовах війни, коли фінансові потреби громад швидко

змінюються та потребують негайного реагування, такі обмеження суттєво звужують можливості органів місцевого самоврядування оперативно спрямовувати кошти на найбільш критичні цілі. Це призводить до виникнення касових розривів, затримок у фінансуванні захищених видатків, неможливості вчасно профінансувати заходи з ліквідації наслідків воєнних дій [6].

Можемо запропонувати наступні шляхи вирішення:

- Збільшення обсягів базової та додаткової дотацій з державного бюджету місцевим бюджетам для покриття втрат доходів та додаткових видатків громад, пов'язаних з війною. Удосконалення формули розрахунку цих дотацій з урахуванням нових критеріїв фінансової спроможності та потреб громад (чисельність ВПО, рівень руйнувань інфраструктури, динаміка скорочення податкових надходжень тощо).

- Запровадження нових субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам для фінансування заходів з відновлення об'єктів критичної інфраструктури, житла, соціальних об'єктів, підтримки місцевого бізнесу та зайнятості населення тощо. Забезпечення стратегічного планування та координації надання субвенцій з іншими інструментами державної підтримки громад (міжнародною допомогою, кредитами, грантами тощо).

- Надання органам місцевого самоврядування більшої самостійності та гнучкості у використанні коштів міжбюджетних трансфертів з урахуванням специфіки соціально-економічної ситуації в громадах. Зокрема, розширення права розпорядників коштів місцевих бюджетів самостійно здійснювати перерозподіл видатків між бюджетними програмами та економічними категоріями в межах загального обсягу субвенції.

- Забезпечення рівного доступу та прозорості розподілу трансфертів з державного бюджету між регіонами та громадами на основі формалізованих критеріїв та процедур. Оприлюднення інформації про

обсяги та напрями використання коштів субвенцій та дотацій, звітування про досягнуті результати та ефективність витрачання бюджетних ресурсів.

– Удосконалення середньострокового планування місцевих бюджетів та міжбюджетних трансфертів з урахуванням прогнозів відновлення економіки та соціальної сфери громад, динаміки бюджетних показників. Синхронізація стратегічних планів розвитку територій з державними та регіональними програмами повоєнної відбудови.

Проблема 5. Послаблення інвестиційної складової місцевих бюджетів для реалізації проектів розвитку територіальних громад. Через падіння доходів місцевих бюджетів та необхідність концентрації коштів на фінансуванні захищених статей видатків (оплаті праці, енергоносіїв, продуктів харчування, медикаментів тощо) капітальні видатки місцевих бюджетів зазнають найбільшого секвестру та урізання. У абсолютному вимірі обсяг капітальних видатків зменшився з 117 млрд грн до 34,2 млрд грн, або більше ніж утричі [53]. Багато інвестиційних проектів та програм, які реалізовувалися до війни коштом місцевих бюджетів (будівництво та ремонт доріг, благоустрій територій, придбання комунальної техніки, співфінансування енергоефективних заходів тощо), були заморожені або скасовані через відсутність фінансування.

Крім того, суттєво послабився інвестиційний потенціал місцевих запозичень та муніципальних цінних паперів як інструментів залучення додаткових ресурсів для реалізації проектів розвитку громад. Через кризу на фінансових ринках, високі ризики та невизначеність багато органів місцевого самоврядування були змушені відмовитися від планів випуску облігацій внутрішніх місцевих позик або взяття кредитів для фінансування капітальних видатків. Натомість пріоритетом стало обслуговування та реструктуризація накопичених боргових зобов'язань для зменшення навантаження на місцеві бюджети.

Падіння інвестиційної активності на місцевому рівні має низку

негативних наслідків для розвитку територіальних громад та країни в цілому, серед яких:

- Уповільнення темпів відновлення та модернізації інфраструктури громад, підвищення аварійності та зношеності об'єктів житлово-комунального господарства, доріг, інженерних мереж тощо.

- Зниження якості та доступності публічних послуг для населення через відсутність капіталовкладень в оновлення матеріально-технічної бази закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури.

- Гальмування структурної перебудови та диверсифікації економіки громад, зокрема щодо розвитку нових виробництв, створення індустріальних парків, підтримки інноваційних проектів місцевого бізнесу.

- Зменшення зайнятості та доходів населення через згортання інвестиційних проектів, які були джерелом створення нових робочих місць та зростання продуктивності праці.

- Посилення міжрегіональних диспропорцій та диференціації інвестиційної привабливості територій, концентрації інвестицій у великих містах та недоінвестування периферійних громад.

Шляхи вирішення :

- Поступове відновлення інвестиційної складової місцевих бюджетів за рахунок перегляду структури видатків, скорочення поточних витрат, спрямування додаткових доходів від економічного зростання на капітальні вкладення. Визначення мінімальної частки бюджету розвитку у загальних видатках місцевих бюджетів (наприклад, не менше 10%).

- Надання органам місцевого самоврядування більшої самостійності та гнучкості в управлінні капітальними видатками, послаблення обмежень щодо перерозподілу коштів між інвестиційними проектами з урахуванням зміни пріоритетів та потреб громад в умовах війни.

- Запровадження нових інструментів та механізмів фінансування інвестиційних проектів місцевого розвитку, таких як: інфраструктурні

облігації (забезпечені майбутніми доходами від експлуатації об'єктів), краудфандинг (залучення коштів мешканців та бізнесу громади), відновлювальні фонди (цільове акумулювання коштів з різних джерел для відбудови зруйнованих об'єктів), концесійні угоди та проекти публічно-приватного партнерства.

– Створення на національному та регіональному рівнях фондів підтримки інвестиційних програм та проектів органів місцевого самоврядування на конкурсних засадах та принципах співфінансування. Надання органам місцевого самоврядування грантів та субсидій для реалізації стратегічно важливих інвестиційних проектів з державного та обласних бюджетів.

– Стимулювання кооперації органів місцевого самоврядування та об'єднання фінансових ресурсів територіальних громад для спільної реалізації масштабних інвестиційних проектів міжмуніципального та регіонального значення. Розвиток різних форм міжмуніципального партнерства та співробітництва громад в інвестиційній сфері.

Проблема 6. Брак кваліфікованих кадрів та інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, які особливо загострилися в умовах воєнного стану. Система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації службовців місцевого самоврядування недостатньо враховує зміну функцій та компетентностей в умовах війни.

Слабкість систем внутрішнього контролю та аудиту в органах місцевого самоврядування створює ризики неефективного та нецільового використання бюджетних коштів, порушення бюджетного законодавства та процедур закупівель, виникнення корупційних схем тощо. Зокрема, за результатами аудитів Державної аудиторської служби, у 2022 році обсяг неефективно використаних коштів місцевих бюджетів зріс у 2,5 рази порівняно з 2021 роком і досяг 3,8 млрд грн [12]. В умовах дистанційної роботи, обмеження фізичних контактів, необхідності оперативного обміну

даними між різними учасниками бюджетного процесу багато громад стикнулися з проблемами налагодження ефективних комунікацій, захисту інформації, адаптації електронних сервісів до нових реалій. Водночас, досвід успішних громад свідчить, що впровадження сучасних цифрових технологій (хмарних сервісів, систем електронного документообігу, відкритих бюджетних порталів, геоінформаційних систем управління комунальним майном тощо) дозволяє суттєво підвищити якість та оперативність прийняття управлінських рішень у фінансовій сфері.

Через військові дії та безпекові обмеження багато традиційних форм співпраці органів місцевого самоврядування з громадянами (громадські слухання, бюджетні регламенти, консультації) були згорнуті або перенесені в онлайн-формат.

Шляхи вирішення:

- Модернізація системи професійного навчання та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування з урахуванням нових викликів та завдань в умовах війни. Запровадження спеціальних навчальних програм для фахівців з фінансового менеджменту, внутрішнього контролю, управління інвестиційними проектами, закупівель тощо. Налагодження співпраці з вітчизняними та міжнародними експертними організаціями для обміну кращими практиками та досвідом.

- Підвищення конкурентоспроможності органів місцевого самоврядування на ринку праці, зокрема через збільшення оплати праці, надання соціальних гарантій, стимулювання професійного розвитку та кар'єрного зростання службовців. Залучення на роботу в органи місцевого самоврядування фахівців з недержавного сектору, зокрема з питань фінансового менеджменту, проектного управління, зв'язків з громадськістю.

- Розбудова ефективних систем внутрішнього контролю та аудиту в органах місцевого самоврядування відповідно до міжнародних стандартів.

Навчання та сертифікація внутрішніх аудиторів, впровадження ризик-орієнтованого планування контрольних заходів, співпраця з правоохоронними органами щодо попередження порушень бюджетного законодавства. Регулярне проведення зовнішнього аудиту місцевих бюджетів Рахунковою палатою та оприлюднення його результатів.

– Цифровізація фінансового управління в органах місцевого самоврядування.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна зробити такі висновки:

1) В умовах воєнного стану фінанси місцевого самоврядування в Україні зазнали серйозних випробувань та викликів, пов'язаних з руйнуванням економіки та інфраструктури територіальних громад, скороченням дохідної бази та зростанням видатків місцевих бюджетів, посиленням централізації управління бюджетними ресурсами, недосконалістю механізмів міжбюджетних відносин, згортанням інвестиційної діяльності, дефіцитом кваліфікованих кадрів та інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Глибинні причини цих проблем криються у недостатній завершеності реформи децентралізації, збереженні надмірної залежності місцевого самоврядування від центральної влади, нерозвиненості місцевої демократії та громадянського суспільства.

2) Подолання зазначених викликів потребує комплексної трансформації системи фінансів місцевого самоврядування, яка б забезпечила відновлення та зміцнення фінансової автономії територіальних громад, диверсифікацію джерел наповнення місцевих бюджетів, підвищення ефективності використання бюджетних коштів, активізацію інвестиційної діяльності, розбудову кадрового та інституційного потенціалу органів місцевого самоврядування. Ключовими напрямками реформ мають стати удосконалення бюджетно-податкового законодавства, перегляд розподілу повноважень та ресурсів між рівнями влади,

запровадження нових інструментів фінансової підтримки та стимулювання розвитку громад, цифровізація управління місцевими фінансами, залучення громадян до бюджетного процесу.

3) Успішне вирішення проблем фінансів місцевого самоврядування в умовах війни та повоєнного відновлення України потребує консолідації зусиль держави, органів місцевого самоврядування, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародної спільноти. Це передбачає узгодження стратегічних пріоритетів та планів дій, мобілізацію та координацію фінансових ресурсів з різних джерел, постійний діалог та співпрацю між усіма зацікавленими сторонами. Лише комплексний та інклюзивний підхід до реформування місцевих фінансів дозволить закласти міцне підґрунтя для відродження та сталого розвитку територіальних громад, підвищення якості життя та добробуту громадян в усіх регіонах України.

3.3. Напрямки та можливі сценарії розвитку фінансів місцевого самоврядування у повоєнний період в сучасній Україні

Плануючи розвиток фінансів місцевого самоврядування у повоєнний період, важливо проаналізувати різні можливі сценарії, що враховують мінливість безпекової, політичної та економічної ситуації в державі. Даний аналіз дозволить органам місцевого самоврядування бути краще підготовленими до можливих викликів і оперативно адаптувати свою фінансову політику до зміни умов. Розглянемо три можливі реалістичні сценарії (оптимістичний, базовий та песимістичний) розвитку фінансів місцевого самоврядування у повоєнній Україні:

Перейдемо до розгляду сценарію 1, це оптимістичний, який передбачає помірне відновлення та зростання. Він можливий та передбачає швидке завершення активної фази воєнних дій, деокупацію більшості

захоплених територій та перехід до стабілізації і поступового відновлення економіки та пошкодженої інфраструктури регіонів. Успішна реалізація цього сценарію пришвидшить процеси децентралізації та швидко підвищить фінансову спроможність місцевого самоврядування (1-3 роки після завершення війни).

Наведемо ключові припущення оптимістичного сценарію:

- Відновлення контролю України над більшою частиною окупованих територій.

- Швидке відновлення критичної інфраструктури (доріг, мостів, енергетики, водопостачання) та житлового фонду у деокупованих громадах за рахунок як державних та міжнародних інвестицій та допомоги протягом 2025-2026 років.

- Перехід економіки на чітку траєкторію зростання вже з 2025 року (при цьому реальний ВВП показуватиме зростання на +3-5% щорічно) завдяки поживленню внутрішнього попиту та експорту, притоку інвестицій у відбудову нашої країни.

- Забезпечення макрофінансової стабільності та зниження інфляції до цільового таргету у 5% до кінця 2025 року завдяки ефективній та виваженій монетарній та фіскальній політиці і співпраці з МВФ, але з врахуванням інтересів України.

- Повноцінна та поетапна інтеграція України до ЄС, зокрема приєднання до Митного союзу, уже в 2026-2027 роках, що надасть додатковий поштовх для розвитку експортних галузей та залучення ПІІ.

За такого сценарію фінанси місцевого самоврядування можуть розвиватися за такою траєкторією:

- 1) Відновлення та зростання дохідної бази місцевих бюджетів. Завдяки поживленню економічної активності, особливо у сфері МСБ, можна очікувати на поступове зростання як податкових надходжень від місцевих податків та неподаткових надходжень до місцевих бюджетів.

Якщо по даним звітності у 2022 році власні доходи місцевих бюджетів скоротилися аж на 12% у номінальному вимірі (з 362 до 320 млрд грн), то вже у 2024-2026 роках цілком реально вийти на щорічні темпи приросту у 18-25% та наблизитися до довоєнного рівня власних доходів у реальному вимірі. Додатковим фактором зростання може стати перегляд ставок та бази оподаткування місцевих податків і зборів з урахуванням нових економічних реалій та необхідності виконувати поставлені функції та задачі.

2) Оптимізація видатків місцевих бюджетів. У перші повоєнні роки основні видатки місцевих бюджетів будуть спрямовуватися на невідкладні потреби, як то відновлення інфраструктури, соціальну підтримку ВПО та постраждалих, підтримку комунальних підприємств. Але поступово має відбутися перерозподіл видатків на користь проєктів розвитку, наприклад у контексті стимулювання підприємництва, залучення інвестицій, розвиток туристичного потенціалу тощо. Співвідношення поточних і капітальних видатків може покращитися з 93/7 у 2022 році до 80/20 у 2026-2027 роках. Можливе делегування з центрального на місцевий рівень частини повноважень у гуманітарній та соціальній сферах з відповідною передачею фінансування, що буде відповідати принципу субсидіарності.

3) Удосконалення міжбюджетних відносин. В умовах зростання числа фінансово спроможних громад (до 70% у 2025 році), може знизитися залежність місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету, як то дотація вирівнювання. При цьому основний фокус трансфертної політики має бути зміщений на надання цільових субвенцій для підтримки конкретних проєктів регіонального розвитку, розбудови інфраструктури тощо. Частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів може скоротитися з 51% у 2022 році до 40% у 2026 році. Слід підвищити ефективність середньострокового планування на рівні місцевого самоврядування, щоб мати чітке розуміння щодо подальших векторів розвитку.

4) Розширення інвестиційних інструментів. При реалізації оптимістичного сценарію будуть поступово відновлюватися кредитні рейтинги України та знижуватиметься вартість боргового фінансування. Це дозволить органам місцевого самоврядування більш активно використовувати інструменти місцевих запозичень. Потенціал ринку муніципальних запозичень можна оцінити у 30-40 млрд грн щорічно (хоча зараз це менше ніж 5 млрд грн). Також очікується зростання залучення коштів ДФРР, міжнародних партнерів, приватних інвесторів для фінансування регіональних проєктів розвитку з інтенсивним використанням механізмів співфінансування та ДПП. Все це приведе до росту частки капітальних інвестицій, що будуть фінансуватися за рахунок саме місцевих бюджетів (темпи зростання можуть становити до 15-17% у 2026-2027 роках).

5) Цифровізація управління місцевими фінансами. Активне відновлення країни, притік міжнародної технічної допомоги створять необхідні фінансові та технологічні можливості для цифрової трансформації багатьох процесів в органах місцевого самоврядування (як то, наприклад, створення центрів обробки даних та резервного копіювання інформації, більш ефективного провадження систем електронного документообігу та надання адмінпослуг, автоматизацію ключових функцій фінансових органів (бюджетне планування, виконання, звітність, аудит, закупівлі). При даному сценарії можна прогнозувати, що до 2027 року частка е-послуг в загальному обсязі адмінпослуг може перевищити 70%, а економія часу на опрацювання документів складе - 50%. І це буде дуже позитивним результатом.

Однак даній сценарій має свої ризики:

– Ескалація воєнних дій та повторне вторгнення РФ, що зведе нанівець прогрес відбудови, відлякає інвесторів та заморозить євроінтеграційні процеси.

- Більш низькі темпи відновлення економіки через неефективні реформи, наявну корупцію, несприятливу кон'юнктуру та відтік робочої сили за кордон.

- Нецільове та неефективне витрачання бюджетних коштів при відновленні інфраструктури через слабкість систем контролю та брак кваліфікованих кадрів.

- Зволікання з подальшою реформою міжбюджетних відносин та надмірна централізація фінансових ресурсів, що обмежуватиме фінансову свободу громад.

Сценарій 2. Базовий, якому притаманне мляве відновлення економіки з помірним економічним зростанням). В рамках базового сценарію передбачено досягнення певної військово-політичної стабілізації та не одномоментне, а поетапне відновлення територіальної цілісності України протягом 2-3 років і повільніші темпи економічного зростання та реформ у середньостроковій перспективі у порівнянні з оптимістичним сценарієм. Фінансова децентралізація звісно буде продовжена, але її ефекти проявляться поступово, оскільки стикнемося з обмеженістю фінансових ресурсів місцевого самоврядування та інституційною інерцією.

Розглянемо базові припущення даного сценарію:

- Активна фаза воєнних дій триватиме до середини чи кінця 2025 року, повна деокупація територій - до кінця 2028 року, але окремі територіальні суперечки можуть зберігатися довше.

- Відновлення зруйнованої інфраструктури до прийняттого рівня потребуватиме 4-5 років (до 2028-2029 років) через найдвичайно масштабні руйнування критичної інфраструктури та наявні фінансові обмеження.

- Реальний ВВП повернеться до плюсових темпів зростання лише у 2025 році (+1-2%), але його динаміка буде нестабільною через наявні високі військово-політичні ризики, інфляцію, повільний приплив інвестицій. Довоєнний рівень ВВП буде досягнутий по прогнозам лише у 2030-2031

роках.

– Макрофінансова стабілізація відбуватиметься повільніше та поступово, а підтримка з боку МВФ буде надаватися окремими траншами на фоні гальмування структурних реформ, кредити МВФ матимуть обумовлений характер і жорсткі вимоги до нашої країни щодо певних кроків у соціально – економічній сфері. Інфляцію вдасться знизити до 6 % лише наприкінці періоду (2028-2029 роки).

– Євроінтеграційні процеси йтимуть повільними темпами через внутрішні кризові явища в ЄС та неготовність до швидкого розширення. Траєкторія розвитку місцевих фінансів за базовим сценарієм:

1) Повільне відновлення власних доходів місцевого самоврядування. Недостатність інвестицій та слабка економічна динаміка стримуватимуть зростання доходів місцевих бюджетів від ПДФО та місцевих податків. Водночас, може проявлятися зниження купівельної спроможності населення через інфляцію, що негативно позначиться на надходженнях від акцизів та місцевих зборів. Загалом, темпи приросту власних доходів у 2025-2028 роках за цим сценарієм можна очікувати на рівні 10-15% у номінальному вимірі. Зрозуміло, що це не дозволить суттєво збільшити їх реальний обсяг у порівнянні з довоєнним рівнем. Частка власних доходів у ВВП може зрости 6,5-7% у 2028 році.

2) Збереження практики значної ролі трансфертів у доходах місцевих бюджетів. В умовах браку власних ресурсів громад та масштабних потреб у фінансуванні післявоєнного відновлення, роль міжбюджетних трансфертів залишатиметься високою. Їх частка у доходах місцевих бюджетів може дещо скоротитися, але все рівно бути вагомою (45-48% у 2028 році), але їх номінальні обсяги зростатимуть через збільшення витрат держави на надання освітньої, медичної та інфраструктурної субвенцій. Зрозуміло, що дотація вирівнювання теж буде надаватися і вона збереже свою балансуєчу функцію, а от механізм її розрахунку має бути

удосконалений в частині оновлення формули. Будуть надаватися і стабілізаційні дотації, але виключно точково (найбільш постраждалим від військової агресії громадам).

3) Послідовна зміна структури видатків, так якщо у перші 2-3 роки основними пріоритетами видатків місцевих бюджетів будуть соціальні та відновлення критичної інфраструктури, то поступово частка цих галузей скорочуватиметься на користь житлово-комунального господарства, транспорту, економічної діяльності. Капітальні видатки теж матимуть тенденцію до зростання, але помірними темпами через обмеженість коштів бюджету розвитку та низьку інвестиційну привабливість більшості громад. До кінця 2028 рік частка капітальних видатків у загальному обсязі видатків місцевих бюджетів може досягти 18-20% за умови реалізації масштабних інфраструктурних проектів.

4) Обмежене використання боргових інструментів через високий рівень невизначеності та ризиків, а також слабкість кредитних рейтингів органів місцевого самоврядування. Всі ці виклики не дозволять повною мірою розкрити можливий потенціал муніципальних запозичень. Їх обсяги зростатимуть повільно.

Основні аспекти базового сценарію:

– Часткова міжнародна підтримка. Загальний обсяг зовнішньої допомоги становить 7-10 млрд доларів США протягом перших п'яти років.

– Необхідність оптимізації витрат шляхом запровадження програм економії та перерозподілу бюджетних коштів, зокрема на цифровізацію управлінських процесів, яка дозволить знизити видатки на адміністративні послуги.

– Поступове зміцнення податкової бази завдяки реалізації податкових реформ для збільшення ефективності адміністрування основних місцевих податків та за рахунок розширення бази оподаткування.

Якщо здійснити економічну оцінку даного сценарію, то можна

відмітити, що зростання дохідної бази місцевих бюджетів відбуватиметься на 15-20% протягом 5-6 років. Цей базовий сценарій є більш стійким до змін міжнародної політики, але вимагає дуже глибоких, своєчасних та ефективних внутрішніх реформ.

Можемо навести приклад розрахунку, а саме щодо запровадження програми цифровізації місцевих фінансів. На це слід закласти початкових інвестицій у сумі приблизно 500 тис. доларів, зрозуміло, що це великі кошти, але дана новація дозволить зекономити у майбутньому до 100 тис. доларів на рік через зниження адміністративних витрат за умови успішної реалізації базового сценарію.

Проведемо порівняння двох сценаріїв розвитку фінансів місцевого самоврядування в Україні у повоєнний період, які представляють собою доволі широкий спектр потенційних траєкторій з огляду на високий рівень невизначеності та волатильності безпекового, політичного і соціально-економічного контексту.

Оптимістичний сценарій виглядає найбільш привабливим з точки зору темпів відновлення та посилення фінансової спроможності місцевого самоврядування, але його реалізація критично залежить від швидкого закінчення війни та деокупації власних територій, успішної макрофінансової стабілізації та повномасштабної міжнародної підтримки відбудови України. Якщо ці передумови не справдяться, громади можуть зіткнутись з розчаруванням та додатковими викликами через завищені очікування та надмірну оптимістичність планів і прогнозів.

Базовий сценарій виглядає більш поміркованим і реалістичним, він закладає досить тривалий період воєнно-політичної невизначеності та економічної турбулентності, протягом якого відновлення дохідної бази місцевих бюджетів та розширення фіскального простору громад відбуватиметься поступово, зі збереженням критичної залежності від державної підтримки. Водночас, поетапна стабілізація ситуації та

аккумуляція внутрішніх ресурсів все ж залишає простір для зміцнення інвестиційної складової місцевих бюджетів та реалізації окремих проєктів розвитку громад навіть в умовах жорстких бюджетних обмежень.

У підсумку, порівняльний аналіз сценаріїв розвитку фінансів місцевого самоврядування у повоєнний період свідчить про надзвичайно високі ризики та асиметрію між потенційними траєкторіями - від поміркованого відновлення внаслідок реалізації базового сценарію (що виглядає найбільш імовірним з огляду на поточну динаміку подій) - до руйнівних довгострокових наслідків песимістичного сценарію. В умовах високої невизначеності та турбулентності критично важливими стають гнучкість, адаптивність та креативність управлінських підходів, готовність відходити від усталених шаблонів та норм заради прискорення повоєнного відновлення. Мобілізація всіх можливих резервів на місцевому рівні, вибудовування ефективної комунікації з центральною владою та міжнародними партнерами, зміцнення горизонтальних зв'язків з іншими громадами та стейкхолдерами - це той мінімальний набір стратегій, який має бути в арсеналі кожного органу місцевого самоврядування незалежно від того, за яким сценарієм розвиватимуться події. При цьому вкрай важливо не лише реагувати на зміни обставин, але й проактивно впливати на їхній перебіг, використовуючи всі наявні політичні, дипломатичні, комунікаційні важелі задля пришвидшення перемоги та переходу країни на траєкторію сталого розвитку. Тільки колективна мудрість, згуртованість та послідовність зусиль муніципальної влади у всіх регіонах України здатна мінімізувати руйнівний вплив песимістичного сценарію та наблизити перспективи оптимістичного майбутнього, а отже перетворити фінанси місцевого самоврядування з вразливого місця на драйвер повоєнного відновлення України.

Рис.3.8 Фінансові ресурси місцевого самоврядування у 2025 році [37]

На рис.3.8 представлено прогностичні показники щодо місцевих бюджетів на 2025 рік, як показує його аналіз, загальний ресурс місцевого самоврядування складе 716,7 млрд грн, серед яких майже 500 млрд грн – власні кошти. Щодо напрямків витрачання коштів, то вони переважно будуть використані на освіту, медицину, місцеву інфраструктуру та відновлення.

Таким чином, вважаємо, що запропоновані сценарії розвитку фінансів місцевого самоврядування сприятимуть покращенню стану фінансової системи України та створять надійні підвалини для соціально – економічного зростання.

ВИСНОВОК

1) Розвиток фінансів місцевого самоврядування в Україні відбувається під впливом низки загальносвітових та специфічних для нашої країни тенденцій, серед яких: децентралізація фінансових ресурсів і повноважень, зростання фінансової автономії місцевого самоврядування, підвищення ролі власних доходів місцевих бюджетів, оптимізація міжбюджетних трансфертів, впровадження програмно-цільового бюджетування, цифровізація управління місцевими фінансами, поширення партисипативних бюджетних практик тощо. Вказані тенденції зумовлені комплексом взаємопов'язаних факторів законодавчого, політичного, економічного, демографічного та інституційного характеру. Їх дія має неоднозначні, часом суперечливі наслідки для фінансової спроможності та стійкості місцевого самоврядування. З одного боку, вони сприяють зміцненню фінансової бази місцевого самоврядування, підвищенню ефективності і прозорості використання бюджетних коштів, кращому врахуванню потреб територіальних громад. З іншого боку, вони можуть призводити до зростання міжтериторіальних диспропорцій, послаблення фінансової дисципліни на місцях, домінування поточних видатків над видатками розвитку тощо.

2) Аналіз закономірностей та тенденцій розвитку фіскальної децентралізації в ЄС дозволяє краще зрозуміти потенційні ризики та застереження реформ. Зокрема, надмірна децентралізація за умов інституційної слабкості та значних регіональних диспропорцій може призвести до неефективного розподілу ресурсів, зниження якості публічних послуг, загострення соціальних конфліктів. Тому Україні слід дотримуватись зваженого підходу до децентралізації, забезпечуючи належне вирівнювання фіскальних дисбалансів, дотримання мінімальних стандартів надання суспільних благ, стимулювання співробітництва

територіальних громад. Врахування вимог та принципів ЄС щодо забезпечення стабільності публічних фінансів, прозорості бюджетного процесу, ефективності використання коштів, залучення інвестицій та сприяння регіональному розвитку має стати невід'ємною складовою реформування системи місцевого самоврядування та міжбюджетних відносин в Україні.

3) Виокремлено 6 ключових проблем фінансів місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану, а саме: (1) руйнування економіки та інфраструктури громад внаслідок бойових дій, (2) дисбаланс між дохідною та видатковою частинами місцевих бюджетів, (3) зниження фінансової автономії та самостійності місцевого самоврядування, (4) недосконалість механізмів міжбюджетних відносин в умовах війни, (5) послаблення інвестиційної складової місцевих бюджетів, (6) брак кваліфікованих кадрів та інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Водночас, війна і складності в місцевих фінансах висвітлили глибинні проблеми в організації фінансових відносин між центральним та місцевим рівнями влади, які накопичувалися роками. Надмірна централізація та залежність місцевого самоврядування від державних трансфертів, недостатність власної дохідної бази та повноважень, слабкість місцевої демократії та громадського контролю за бюджетним процесом - усі ці фактори знижують фінансову стійкість та ефективність місцевих бюджетів не лише в умовах війни, але і в мирний час. Відтак, подолання наслідків війни та відновлення фінансової спроможності територіальних громад потребуватиме не просто відбудови зруйнованої інфраструктури чи збільшення державної підтримки, а докорінної трансформації усієї системи місцевих фінансів на засадах децентралізації, субсидіарності, партнерства та відповідальності. Йдеться про перерозподіл податкових повноважень та зміцнення власної дохідної бази громад, удосконалення міжбюджетних відносин та вирівнювання

фіскальних дисбалансів, запровадження нових інструментів залучення інвестицій та стимулювання економічного розвитку, цифровізацію фінансового управління та розбудову кадрового потенціалу органів місцевого самоврядування.

4) Розроблено сценарії розвитку фінансів місцевого самоврядування в повоєнній Україні вказує на те, що найуспішніша модель передбачає комплексну інтеграцію децентралізації, залучення іноземних інвестицій та підтримки міжнародних організацій. Такий підхід дозволить забезпечити економічну стійкість регіонів, підвищити доходи місцевих бюджетів та розширити спектр публічних послуг. Водночас, впровадження цього сценарію вимагає глибокої координації між центральною та місцевою владою, розбудови інституційної спроможності, а також активної участі громади у формуванні бюджетної політики. Основними викликами залишаються ризики корупції, відсутність прозорості та можливі регіональні диспропорції, які необхідно мінімізувати через ефективне використання цифрових технологій і систем контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) Бечко П.К., Ролінський О.В. Місцеві фінанси : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 192 с.
- 2) Бойко С.В. Формування та реалізація фінансового потенціалу територіальних громад в умовах децентралізації : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2021. 370 с.
- 3) Бондарук Т. Г. Доходи місцевих бюджетів в умовах децентралізації. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб. наук. пр. 2019. №1. С. 51-56.
- 4) Бориславська О.М., Заверуха І.Б., Школик А.М. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Київ : Центр політико-правових реформ, 2019. 212 с.
- 5) Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
- 6) Бюджетний процес 2022 в умовах війни: аналіз проблем та рекомендації. URL: <https://rada.gov.ua/uploads/documents/114162.pdf> (дата звернення: 08.11.2024).
- 7) Васильєва Н.В. Місцеві фінанси в умовах децентралізації : монографія. Київ : КНТ, 2018. 400 с.
- 8) Возняк Г. В. Переваги та ризики бюджетної децентралізації: теоретико-методологічні аспекти. Проблеми економіки. 2015. № 2. С. 253-257.
- 9) Громадський бюджет: досвід українських міст / За ред. Ю. Кобаль, М. Саприкіної. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2021. 54 с.
- 10) Данилишин Б. М., Пилипів В. В. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. Регіональна економіка. 2016. № 1. С. 5-16.
- 11) Державна політика, законодавчі напрацювання, проміжні результати першого етапу децентралізації влади в Україні / Під ред. Г.

Зубка. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 356 с.

12) Джерела покриття потреб місцевих бюджетів у 2023 році. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14790> .

13) Дяченко С. А. Складові забезпечення фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад. Університетські наукові записки. 2018. № 67-68. С. 264-275.

14) Експертний аналіз бюджету: доходи і видатки місцевих бюджетів у січні-жовтні 2022 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15450> (дата звернення: 08.11.2024).

15) Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 06.11.2024).

16) Зміни до Бюджетного кодексу України щодо особливостей формування та виконання місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-IX#Text> (дата звернення: 08.11.2024).

17) Інфографіка щодо стану виконання місцевих бюджетів за січень-жовтень 2022 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/22_10_2022.pdf (дата звернення: 08.11.2024).

18) Кириленко О.П. Місцеві фінанси : підручник. Київ : Знання, 2006. 677 с.

19) Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

20) Круш П.В., Кожемяченко О.О. Муніципальне управління : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2017. 216 с.

21) Кузькін Є. Ю. Вплив децентралізації на місцеві фінанси в Україні. Фінанси України. 2021. № 3. С. 103-121.

22) Лис А. Б. Світовий досвід забезпечення співробітництва

об'єднаних територіальних громад. Ефективна економіка. 2020. № 11. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.84>

23) Луніна І. О. Бюджетна децентралізація: цілі та напрями реформ. Економіка України. 2014. № 11. С. 61-75.

24) Луніна І. О. Формування місцевих бюджетів на основі принципу еквівалентності : шлях до ефективної бюджетної системи України. Фінанси України. 2010. № 9. С. 14-19.

25) Луніна І.О., Серебрянська Д.М. Вплив воєнного стану на бюджети територіальних громад. Фінанси України. 2022. № 4. С. 139-157.

26) Маркович Г. Система ефективного управління майном та фінансами громади. К. : U-LEAD з Європою, 2020. 132 с.

27) Мінфін України. Стан виконання місцевих бюджетів у 2022 році. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/58_%D0%9C%D0%91_XII_2022_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf.

28) Місцеві бюджети в умовах децентралізації. Особливості формування та використання / [Онишко С. В., Коломієць Г. М., Гапонюк О. В. та ін.] ; за заг. ред. С. В. Онишко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. 430 с.

29) Місцеві бюджети в умовах децентралізації. Особливості формування та використання / [Онишко С. В., Коломієць Г. М., Гапонюк О. В. та ін.] ; за заг. ред. С. В. Онишко. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. 430 с.

30) Місцеві фінанси : підручник / за ред. О. П. Кириленко. К. : Знання, 2019. 677 с.

31) Місцеві фінанси : підручник / за ред. О.Б. Жихор, О.П. Кириленко. Київ : УБС НБУ, 2015. 579 с.

32) Муніципальні фінанси : навчальний посібник / за ред. О.П. Кириленко. Тернопіль : Астон, 2015. 360 с.

33) Нерівномірність розподілу трансфертів між громадами:

моніторинг ULEAD. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15332> (дата звернення: 08.11.2024).

34) Нечаєва І.А., Покатаєва О.В. Місцеве оподаткування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019. 204 с.

35) Основи регіонального управління в Україні: підручник / А.Є. Ачкасов, В.М. Вакуленко, М.К. Орлатий та ін.; за заг. ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. К.: НАДУ, 2012. 576 с.

36) Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/>.

37) Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/ua>.

38) Письменний В.В. Місцеве оподаткування в умовах реформування податкової системи України: монографія. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр "Економічна думка ТНЕУ", 2021. 196 с.

39) Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади / О. Кириленко, Б. Малиняк, В. Письменний, В. Русін / Асоціація міст України. К., 2015. 396 с.

40) Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

41) Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування : Закон УРСР від 07.12.1990 № 533-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-12#Text> (.

42) Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

43) Проблеми формування місцевих бюджетів в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/problemi-formuvannya->

mistsevikh-byudzhetyv-v-umovakh-viyny.pdf (.

44) Родащук Г. Ю. Прозорість бюджету та залучення громадськості до бюджетного процесу на місцевому рівні. Вісник ХНТУ. 2019. № 2(69). С. 210-218.

45) Розвиток бюджетної децентралізації в Україні: наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук І.О. Луніної; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". К., 2016. 70 с.

46) Снісаренко О.Б., Гусаревич Н.В., Завгородня О.А. Місцеві фінанси : виклики в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Економіка та держава. 2022. № 4. С. 78-84.

47) Сторонянська І.З., Беновська Л.Я., Патицька Х.О. Фінанси об'єднаних територіальних громад : дослідження особливостей формування та використання : монографія. Львів : ІРД НААН України, 2021. 234 с.

48) Сунцова О.О. Місцеві фінанси : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 488 с.

49) Татарин Н.Б., Войтович В.В. Місцеві фінанси : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 402 с.

50) Територіальний розвиток і регіональна політика в Україні 2021: виклики та пріоритети сталого ендogenous зростання регіонів України в умовах сучасних реформ / наук. ред. В.С. Кравців. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2021. 157 с.

51) Тимчасові рамки для реагування на кризу державною допомогою через війну в Росії проти України / Європейська комісія. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022XC0324\(10\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022XC0324(10)) (дата звернення: 06.11.2024).

52) Урядовий портал. Інформація щодо видатків місцевих бюджетів за 9 місяців 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vidatki-miscevih-byudzhetyv-za-9-misyaciv-2022-roku>.

53) Фінанси об'єднаних територіальних громад: навчальний посібник / За заг. ред. Н. Л. Замкової. Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2022. 312 с.

54) Чугунов І.Я., Макогон В.Д. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень. Вісник КНТЕУ. 2014. № 4. С.79-91.

55) Bartolini D., Stossberg S., Blöchliger H. Fiscal Decentralisation and Regional Disparities. OECD Economics Department Working Papers. 2016. No. 1330. URL: <https://doi.org/10.1787/5jlpq7v3j237-en>.

56) Bird R. M., Slack N. E. Local Taxes and Local Expenditures in Developing Countries: Strengthening the Wicksellian Connection. Public Administration and Development. 2014. Vol. 34. No. 5. P. 359-369.

57) Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>

58) Аналіз даних в Excel. URL: <https://support.microsoft.com/uk-ua/office/>

59) Fiscal Decentralisation Database / OECD. URL: <https://www.oecd.org/tax/federalism/fiscal-decentralisation-database/>

60) Fiscal Decentralization / International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/np/fad/decentralization/index.htm> (.)

61) Педченко Г. П. Статистика: Навчальний посібник / Г. П. Педченко. — Мелітополь: Колор Принт, 2018. — 266 с.

62) Holzinger K., Oberndorfer P., Raschauer B. Austrian Federalism in Comparative Perspective. Vienna Journal on International Constitutional Law. 2008. Vol. 2. PP. 107-129.

63) Jüptner P. Local Government in the Czech Republic. Local Governments in the New Europe / Н. Baldersheim, М. Illner, Н. Wollmann (Eds.). Opladen: Leske + Budrich, 2003. PP. 131-166.

64) Kyrylenko O. P., Malyniak B. S., Pysmennyi V. V. Planning and management of financial resources of the territorial community. Ternopil, 2020. 312 p.

65) Shah A. The Reform of Intergovernmental Fiscal Relations in Developing and Emerging Market Economies. Washington, DC: World Bank, 2016. 76 p.

66) Sootla G., Kattai K. Estonia: Challenges and Lessons of the Development of Local Autonomy. The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe / J. Loughlin, F. Hendriks, A. Lidström (Eds.). Oxford University Press, 2010. PP. 576-595.

67) Swianiewicz P. The Politics of Local Government Finances: In Local Government Finances: Options for Reform / P. Swianiewicz (Ed.). Budapest: OSI/LGI, 2006. PP. 263-285.

68) United Cities and Local Governments. URL: <https://www.uclg.org/> (last accessed: 06.11.2024).

69) Inna Shkolnyk, Tetyana Melnyk, Yuliia Havrysh and Andrii Ivanchenko (2019). Local finance transparency in Ukraine. Public and Municipal Finance, 8(1), 73-82. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/template/article/assets/12994/PMF_2019_01_Shkolnyk.pdf

70) Open Budget - Місцеві бюджети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openbudget.gov.ua/local-budget?id=20100000000>

71) SKL International [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sklinternational.org.ua/ua/>

72) Адміністративний поділ Польщі у 2022 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://europa.polshha/zhyttiapolsha/administratyvnyj-podil-polshchi.html>

73) Аналіз виконання місцевих бюджетів за 8 місяців 2022 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/15570>

74) Аналіз європейського досвіду адміністративно-територіального реформування [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/26590/1/%D0%90%D0%9D%D0%90%D0%9B%D1%96%D0%B7%20%D1%94%D1%80%D0%BE%>

75) Арабчук Я. І. Фінансова децентралізація – основна складова спроможної громади // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2016. No 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2016_1_20

76) Аналіз місцевих бюджетів у 2023 році. URL: <https://decentralization.ua/news/17747>

77) Глущенко О., Швайко М., Єрбоменко Р. (2024). Фінанси місцевого самоврядування у воєнних умовах: сучасні тенденції, виклики, проблеми та шляхи розвитку. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 332(4), 293-297.

78) Вплив війни на бюджети територіальних громад. URL: <https://decentralization.ua/news/18647>

79) Швайко М.Л., Шевченко Є.С. Трансформація фінансів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: виклики та можливості/ Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції “Економіка, фінанси, облік та управління: нові виклики та стратегії (Кропивницький, 30 листопада 2024 року). Кропивницький: ЦНЕФД, 2024.

80) Бюджет 2023: які зміни відбудуться в українській освіті через скорочення фінансування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/byudzheth-2023-yaki-zmini-vidbudutsya-v-ukrayinskiy-osviti-cherez-skorochennya-finansuvannya>

81) Василик О.Д. Державні фінанси України: Навч. посібник. – К.: Вища школа. 2004. 383 с.

82) Виконання доходів місцевих бюджетів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhethiv>

83) Використання досвіду Польщі для визначення особливостей реформування державного управління на районному та регіональному рівнях І.П. Бегей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/download/191/191/>

84) Війна в Україні - як дати поштовх розвитку міст у 2023 році — УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/economics/finance/viyna-v-ukrajini-yak-dati-poshtovh-rozvitku-mist-u-2023-roci-12049533.html>

85) Воронкова В.Г. Муніципальний менеджмент: Навчальний посібник / В.Г. Воронкова. – К.: ВД «Професіонал», 2014. – 256 с.

86) Всеукраїнська Асоціація ОТГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromady.org/>

87) Глущенко А. С. Фінанси: Навч. посіб. /А.С. Глущенко/, Львів «Магнолія 2006», – 2014. – 440с.

88) Глущенко В.В. Фінанси у рисунках, схемах і таблицях: навч. посіб./ В.В. Глущенко, А.С. Глущенко, О.В. Глущенко – Львів: «Магнолія 2006», – 2012. – 344 с.

89) Громадське партнерство За прозорі місцеві бюджети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://probudget.org.ua/>

90) Державна податкова служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tax.gov.ua/>

91) Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

92) Децентралізація - проект CASE Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cost.ua/698-detsentralizatsiya-korotko-pro-holovne/>

93) Децентралізація в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/>

94) Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України /[Бориславська О. М., Заверуха І. Б., Школик А. М. та

ін.]; Центр політико-правових реформ.– К., Москаленко О. М., 2012. – 212 с.

95) Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування: навч. посібник. Київ : ПРООН / МПВСР. 2007. 269 с

96) Ефективне управління активами громади - посібник від Програми DOBRE [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/12995?page=2>

97) Порівняльний аналіз процесу децентралізації України та Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dialog.lviv.ua/wp-content/uploads/2017/10/Porivnyalniy-analiz-protsesu-detsentralizatsiyi-Ukrayini- ta-Polshhi.pdf>

98) Посібник «Місцевий економічний розвиток: моделі, ресурси та інструменти фінансування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/12875?page=3>

99) Проблеми забезпечення та шляхи збільшення доходів місцевих бюджетів / Підхомний О.М., Журба О.Ю.; Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2017. – с. 996-999

100) Прокопенко Л. Л. Досвід реформування місцевого управління в країнах Європейського Союзу / Л. Л. Прокопенко. // Аспекти публічного управління. – 2015. – №4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR 2015_4_14